

Er Moseloven relevant for den teologiske etik?

Lektor emeritus ved Dansk Bibel-Institut og
førsteamanuensis emeritus ved FIH København
ph.d. Carsten Elmelund Petersen
cep@dbi.edu

Resumé:

Spørgsmålet, om hvorvidt Moseloven er ophævet, er besvaret med et ja af Luther. Men tekstmaterialet i NT viser imidlertid, at spørgsmålet er mere kompliceret. Moselovens betydning for den kristne etik kan derfor ikke afvises.

Den klassiske sondring mellem ceremoniloven, moralloven og de juridiske love har stadig gode argumenter for sig. Men der er ikke vandtætte skodder mellem disse lovtyper, som kritikerne ellers mener. Ceremoniloven er ifølge NT ophævet, men tolkes både typologisk og symbolsk i NT. De juridiske love var de facto sat ud af kraft på Jesu tid, men også de tolkes typologisk og symbolsk i NT. Moralloven er videreført og bekræftet i NT, og som sådan har den en normativ tolkning i både GT og NT. Moralloven kan ikke reduceres til De ti Bud i streng forstand, men rummer etiske anvisninger i bred forstand i både GT og NT.

Keywords:

Moseloven - lovtyper - ceremoniloven - moralloven - juridiske love - typologisk tolkning - symbolsk tolkning - normativ tolkning.

Introduktion

Det klassiske emne, som jeg fik tildelt lyder:¹ *Er Moseloven bindende for kristne?* I denne skriftlige sammenhæng har jeg valgt at ændre emnet til: *Er Moseloven relevant for den teologiske etik?*

Den korte version af Luthers svar er, at Moseloven er ophævet og gjaldt kun for jøderne.² Men det generelle svar på spørgsmålet er anderledes end Luthers, for hele Bibelen er teologiens norma normans! Den korte version af Luthers svar udtrykker en forenkling, og det samme gør det generelle svar. I det følgende vil sagen blive diskuteret og en række tolkningsmæssige nuancer og modifikationer vil blive inddraget. Tekstmaterialet i NT viser, at spørgsmålet er langt mere kompliceret, end den korte version af Luthers svar giver indtryk af. Derfor er emnet en spændende udfordring. Det giver mulighed for, at fortsætte den gode dialog, som blev påbegyndt ved en tværfaglig etikkonference på Dansk Bibel-Institut d. 18.-19. september 2003 under hovedtemaet: *Moseloven tidsbestemt eller varig gyldig?* Foredragene fra den konference blev publiceret i 2004,³ og der er artikler om emnet af Nicolai Winther-Nielsen,⁴ Torben Kjær,⁵ Timo Laato,⁶ Carsten Elmelund Petersen⁷ og Kurt Christensen.⁸

Et par vigtige indspil i den drøftelse kom i 2018 med en bog om forkyndelsen, hvor Nicolai Winther-Nielsen⁹ og Carsten Elmelund Petersen¹⁰ hver har en artikel, der tangerer emnet. I sin artikel takker Nicolai Winther-Nielsen mig venligst for, at vi er i en god dialog om tingene.¹¹ Jeg vil behandle de emner, hvor drøftelsen bliver meget meningsfuld. Udgangspunktet vil jeg tage et andet sted og dermed se hvilke spændende forhold, der kommer til syne, når der vælges en ny indfaldsvinkel.

Bibelstoffet i den teologiske etik

Bibelen og den teologiske etik

Bibelens status er blevet fastslået ved dom i nyere dansk historie. Vestre Landsret afsagde d. 19. januar 1999 en dom, som betød, at en præst i Den danske Folkekirke mistede sit præsteembede. Denne dom viser noget om Bibelens officielle status. Anders-Christian Jacobsen har diskuteret præmisserne for dommen. En af præmisserne er, at de teologisk sagkyndige Bent Flemming Nielsen, Kurt Christensen og Peter Widmann anvendte det lutherske skriftprincip uden at problematisere det.

1. Bearbejdet og stærkt udvidet foredrag fra Dansk Bibel-Instituts januarkursus d. 25. januar 2019.

2. Martin Luther, "Om den kristnes forhold til Mose lov", i *Troen og livet*, Martin Luther Skrifter i Udvalg, (København: Credo Forlag 1992), 23-39.

3. Foredragene fra den konference er tilgængelige (<https://www.see-j.net/index.php/hiphil/issue/view/1>) [Læst 2023-10-17]. De blev publiceret i 2004.

4. Nicolai Winther-Nielsen, "Moseloven som torn, form og norm: skitse til en etisk brugervejledning", SEE-J Hiphil 1 [http://www.see-j.net/hiphil] (2004). [Læst 2019-01-17].

5. Torben Kjær, "Jesus og loven", SEE-J Hiphil 1 [http://www.see-j.net/hiphil] (2004). [Læst 2019-01-17].

6. Timo Laato, "Paulus och lagen", SEE-J Hiphil 1 [http://www.see-j.net/hiphil] (2004). [Læst 2019-01-17].

7. Carsten Elmelund Petersen, "Ethiske love, juridiske love, ceremonielle love og renhedsforskrifter – systematik, sammenhæng eller sammensurium i Moseloven?", SEE-J Hiphil 1 [http://www.see-j.net/hiphil] (2004). [Læst 2019-01-17].

8. Kurt Christensen, "Sachsenspiegel eller åbenbaret lov. Hvad i Moseloven er ifølge Luther etisk forpligtende for kristne i dag – og hvorfor er det forpligtende?", SEE-J Hiphil 1 [http://www.see-j.net/hiphil] (2004). [Læst 2019-01-17].

9. Nicolai Winther-Nielsen, "Mosebøgernes brug som vejledning" i Jakob Valdemar Olsen (red.), *Den kristne forkyndelse: Teori og praksis fra Bibelen, i historien, til verden*, (Fredericia: Kolon 2018), 14-67.

10. Carsten Elmelund Petersen, "Funktionel antinomisme – før og nu", i Jakob Valdemar Olsen (red.), *Den kristne forkyndelse: Teori og praksis fra Bibelen, i historien, til verden*, (Fredericia: Kolon 2018), 210-254.

11. Nicolai Winther-Nielsen, "Mosebøgernes brug som vejledning", 14, 17.

Jacobsen stillede sig kritisk til præmissen og dommen, men det ændrede ikke udfaldet.¹² Bent Flemming Nielsen har senere gjort gældende, at det fremgår af dommen, at der er en hermeneutisk proces, en slags oversættelse, når det skal afgøres, hvorvidt en nutidig forkyndelse er bekendelsesstridig eller ej. Derfor er der altid tale om et skøn.¹³ Det er et skøn, men Den danske Folkekirke har 5 bekendelsesskrifter, hvoraf Den athanasianske Trosbekendelse og Den augsburgske Bekendelse er deciderede lærebekendelser. Det står i modsætning til pinsekirkerne og baptisterne, der ikke ønsker at have bekendelsesskrifter.¹⁴

I præsteløftet i Den danske Folkekirke forpligter man sig til “at forkynde Guds ord rent og purt, således som det findes i de profetiske og apostoliske skrifter og i vor danske evangelisk-lutherske folkekirkes symbolske bøger” og ved “flittig og alvorlig granskning af Guds ord og troens hellige lærdomme” at dygtiggøre sig til præstetjenesten. I Den danske Folkekirke er der to tekstrækker, hvorfra bibeltekster skal læses efter bestemte regler ved en højmesse. Det viser, at Bibelen er uomgængelig.

Spørgsmålet, som skal søges besvaret, lyder: Er Moseloven relevant for den teologiske etik? Det kan i en skandinavisk kontekst lyde som et underspørgsmål under det overordnede spørgsmål om Bibelens status. Fagligt er det relevant i den teologiske etik. Det skyldes, at den danske teolog K. E. Løgstrup, der var professor i etik og religionsfilosofi i Aarhus, i 1956 tog et opgør med tanken om en kristen etik, da han udgav bogen *Den etiske fordring*. Løgstrup kom gennem en fænomenologisk analyse af Jesu religiøse forkyndelse og begrebet tillid frem til, at der ikke gives en kristen etik. Derimod findes ifølge Løgstrup en universel etisk fordring, som er radikal, uopfyldelig, ensidig og tillige tavs,¹⁵ således at de bibelske normer betragtes som tids-, situations- og kulturbestemte. Løgstrup mente f.eks., at De ti Bud ikke kan bruges i en nutidig etik.¹⁶ Løgstrups teologi bevægede sig alene inden for den første trosartikel, fordi det er området, der kan analyseres filosofisk. Løgstrups etiske fordring var ikke kristen men almen og religiøs, idet der lå en religiøs livsforståelse bag, at livet er givet af Skaberen.¹⁷ Løgstrups synspunkt var kontroversielt i 1956 og førte en stor debat med sig. Særligt påstanden om, at den etiske fordring er tavs i Jesu forkyndelse, førte til reaktioner eksempelvis fra professor i etik og religionsfilosofi i København, N. H. Søe, der indarbejdede kritik af Løgstrups synspunkt i de senere udgaver af *Kristelig etik*, der var udkommet første gang i 1942.¹⁸ I de efterfølgende årtier af 1900'tallet blev Løgstrups synspunkt dominerende i Danmark og fik en del indflydelse i de andre skandinaviske lande. I 2022 udkom en vigtig bog, der ønskede at bryde med Løgstrups dominans i Danmark. Ulrik Nissens bog *Kærlighedens ansvar: Grundlag og områder for kristen etik* er en vigtig og fagligt spændende bog, der forudsætter, at der er en kristen etik.¹⁹ Ifølge

12. Anders-Christian Jacobsen, “Sola scriptura – er Skriften stadig normerende for teologien?” i Else Marie Wiberg Pedersen, Bo Kristian Holm og Anders Christian Jacobsen (red.), *Gudstankens aktualitet: Bidrag om teologiens opgave og indhold og protestantismens indre spændinger*, (København ANIS 2010), 141-157.

13. Bent Flemming Nielsen, “Bibel, bekendelsesskrifter og folkekirke” i Niels Thomsen & Henrik Brandt-Pedersen (red.), *Det står skrevet: Essays om 2000 års bibelfortolkning*, (København ANIS 2004), 131-144.

14. Nielsen, “Bibel, bekendelsesskrifter og folkekirke”, 132.

15. K. E. Løgstrup, *Den etiske fordring*, (København: Gyldendal 1956).

16. K. E. Løgstrup, “Gælder de ti bud stadigvæk?” i: *Højskolebladet* 18/1961, 267-271.

17. Løgstrup, *Den etiske fordring*, 134-136.

18. H. H. Søe, *Kristelig Etik* (5. oplag), (København: G E C Gads forlag 1962), 78-108.

19. Ulrik Nissen, *Kærlighedens ansvar: Grundlag og områder for kristen etik*, (København Eksistensen Akademisk 2022).

Nissen er kristen etik en refleksion over de etiske implikationer, der udspringer af den kristne overbevisning. Nissen argumenterer imod antinomismen, og han redegør for, at den kristne etik har fire kilder; Biblen, traditionen, fornuften og erfaringen. Bibelen er teologiens og dermed den kristne etiks norma normans. Imidlertid er det den kristne tro og den kristne tros konsekvenser ud fra NT, der er i fokus i bogen, og den rummer ingen drøftelse af Moselovens betydning for den teologiske etik.

I Sverige var traditionen en anden, og Anders Nygrens klassiker *Eros og Agape* trak dybe spor efter sig.²⁰ Gustaf Wingren har også betydet meget for svensk teologisk etik med sine bøger *Skapelsen och Lagen* og *Evangeliet och Kyrkan*.²¹ Den teologiske etiks historie i Sverige er beskrevet af Göran Bexell.²² Den svenske teologiske etik er ikke præget af Løgstrups begrænsning til skabelsesplanet, hvilket også ses i den betydelige lærebog *Teologisk etik* af Göran Bexel og Carl-Henric Grenholm fra 1997.²³

I Norge har Løgstrups position vundet terræn på Det teologiske Fakultet i Oslo. Professor Svein Aage Christoffersen har været en vigtig del af kredsen, der har arbejdet videre på Løgstrups position tilpasset norsk kristen kultur.²⁴ Lærere på Det teologiske Menighetsfakultet i Oslo udgav i 1984 lærebogen *På Skaperens jord*, og det principielle kapitel var skrevet af Ivar Asheim, professor i etik på Det teologiske Menighetsfakultet i Oslo.²⁵ Det førte til en interessant debat mellem Svein Aage Christoffersen og Ivar Asheim.²⁶ Aksel Valen-Sendstads lærebog fra 1984 blev også nævnt i den artikel af Christoffersen, som skabte debat,²⁷ men den kom ikke til at spille nogen rolle i den videre debat. Ti år efter debatten med Christoffersen udgav Ivar Asheim en større fremstilling af hans syn på den teologisk etiks grundlæggelse.²⁸ Asheims grundlæggelse af den teologiske etik hang sammen med en stort anlagt områdeetik, hvor ni forskellige områder behandles af lærere ved Det teologiske Menighetsfakultet.²⁹ En af disse, Lars Østnor, blev senere professor i teologisk etik og udgav sine refleksioner angående den teologiske etiks grundlæggelse.³⁰

To af de andre skribenter fra områdeetikken, professor Gunnar Heiene og professor Svein Olaf Thorbjørnsen, har givetvis fået størst udbredelse med deres lærebog i teologisk etik. Den blev udgivet

20. Anders Nygren, *Den kristna kärlekstanken genom tiderna: Eros och Agape I*, (Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlaget 1930). Anders Nygren, *Den kristna kärlekstanken genom tiderna: Eros och Agape II*, (Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlaget 1930).

21. Gustaf Wingren, *Skapelsen och Lagen*, (Lund: Gleerups 1958). Gustaf Wingren, *Evangeliet och Kyrkan*, (Lund: Gleerups 1960).

22. Göran Bexell, *Teologisk etik i Sverige sedan 1920-talet*, (Uddevalla: SkeabFörlag 1981).

23. Göran Bexel og Carl-Henric Grenholm *Teologisk etik: En introduktion*, (Stockholm: Verbum 1997).

24. Svein Aage Christoffersen, *Handling og dømmekraft: Etikk i lys av kristen kulturarv*, (Oslo: Tano Forlag 1994).

25. Ivar Asheim, "Innlednings- og grunnlagsspørsmål" i Axel Smith (red.), *På Skaperens jord*, (Oslo: Luther Forlag 1984), 11-59.

26. Svein Aage Christoffersen, "Etikk for gjenfødte?", *Norsk Teologisk Tidsskrift* 1986, 129-147. Ivar Asheim, "Bibelsk forankret etikk – eller en ny subjektivism?", *Norsk Teologisk Tidsskrift* 1987, 17-30. Svein Aage Christoffersen, "Med moralsk bevidsthet – eller uten?", *Norsk Teologisk Tidsskrift* 1987, 145-157. Ivar Asheim, "Hva annet enn etisk subjektivism?", *Norsk Teologisk Tidsskrift* 1988, 157-171. Svein Aage Christoffersen, "Signal fra en tåkelur – replik til Ivar Asheim", *Norsk Teologisk Tidsskrift* 1988, 173-178.

27. Aksel Valen-Sendstad, *Innføring i kristen etikk*, (Oslo: Luther forlag 1984).

28. Ivar Asheim, *Mer enn normer: Grunnlangsetikk*, (Oslo: Universitetsforlaget 1994).

29. Svein Olaf Thorbjørnsen (red.), *Utfordringer og ansvar: Områdeetikk*, (Oslo: Universitetsforlaget 1994).

30. Lars Østnor, *Etisk tenkning: hvordan drøfte og grunnngi i teologisk etikk?*, (Trondheim: tapir akademisk forlag 2007).

i 1994 under titlen *Fellesskap og ansvar* med undertitlen *Innføring i kristen etikk*.³¹ Den blev genudgivet i 2001 i udvidet udgave.³² I 2011 blev den genudgivet i bearbejdet udgave, og det er bemærkelsesværdigt, at titlen er ændret til *Kristen etikk – en innføring*.³³ En fjerde og sidst revideret udgave af bogen blev udgivet i 2021.³⁴

Udviklingen i den norske teologiske etik er gået videre. GTs og Moselovens status er ikke blevet styrket, til trods for at det tilsyneladende er skabelsesaspektet, der er fremme på bekostning af det specifikt kristne. Skabelsesaspektet er formuleret filosofisk som de fællesmenneskelige grundvilkår.

Den store internationale debat om teologisk etik skal ikke trækkes frem her, men det skal nævnes, at Løgstrups opfattelse ikke står alene. Der har været stærke kræfter, der har arbejdet samme vej i kølvandet på eksistentialismen i 1900'tallet. Forskellige strømninger har øvet indflydelse med fokusering på kontekstuel etik og global etik. Men enkelte ønsker et øget fokus på det specifikt kristne. Den amerikanske teolog Stanley Hauerwas har i et betydeligt forfatterskab fokuseret på det specifikt kristne,³⁵ og han er ikke bange for at sætte dekalogen ind som en forudsætning.³⁶ I dansk sammenhæng har vi ikke set en lærebog i teologisk etik, som gennemdiskuterer bibelstoffet i almindelighed og Moseloven i særdeleshed efter N. H. Søre.³⁷ En lærebog, som tager udgangspunkt i dekalogen, er ikke set siden Aksel Valen-Sendstads *Innføring i kristen etikk* fra 1984.³⁸

Når spørgsmålet om Moselovens betydning i den teologiske etik tages frem, rejses det overordnede spørgsmål om Bibelens generelle betydning i det teologiske etik. Kanonspørgsmålet kommer uvægerligt med i dette billede. Men drøftelsen af kanonspørgsmålet er omfattende og vil kræve en selvstændig behandling. I denne sammenhæng må det forudsættes, at den bibelske kanon er en enhed og helhed. Relevante spørgsmål om Bjergprædikenens og de nytestamentlige formaningers rolle behandles ej heller, da det vil sprænge rammerne i denne sammenhæng.

Martyren Stefanus om Mosebøgerne

Jeg vil begynde et sted i NT, nemlig ved den første kristne martyr, Stefanus. Vi møder ham i diskussion med nogle af de kloge jødisktroende mænd. De kunne dog ikke modstå den "visdom og ånd", som Stefanus talte med (ApG 6:11). De konspirerede imod Stefanus ved at sige:

»Vi har hørt ham tale spottende om Moses og Gud.«. De fik ophidset folket og de ældste blandt de jødisktroende og de skriftkloge. De slæbte Stefanus for det jødiske råd og fik falske vidner til at sige:
»Denne mand taler ustandselig imod dette hellige sted og imod loven. Vi har nemlig hørt ham sige: Denne Jesus fra Nazaret vil bryde dette sted ned og forandre de skikke, som Moses har overleveret os.« (ApG

31. Gunnar Heiene og Svein Olaf Thorbjørnsen, *Fellesskap og ansvar: Innføring i kristen etikk*, (Oslo: Universitetsforlag 1994).

32. Gunnar Heiene og Svein Olaf Thorbjørnsen, *Fellesskap og ansvar: Innføring i kristen etikk*, (Oslo: Universitetsforlag 2001).

33. Gunnar Heiene og Svein Olaf Thorbjørnsen, *Kristen etikk – en innføring*, (Oslo: Universitetsforlag 2011).

34. Svein Olaf Thorbjørnsen og Gunnar Heiene, *Kristen etikk – en innføring* (2. udgave), (Oslo: Universitetsforlag 2021).

35. Stanley Hauerwas, "On Keeping Theological Ethics Theological" i Stanley Hauerwas and Alasdair MacIntyre (eds.), *Revisions: Changing Perspectives in Moral Philosophy*, (Notre Dame: University of Notre Dame Press 2001), 16-42.

36. Stanley Hauerwas, "The Truth about God: The Decalogue as Condition for truthful Speech", i Alan J. Torrance and Michael Banner (eds.), *The Doctrine of God and Theological Ethics*, (London: T&T Clark International 2006), 85-104.

37. N. H. Søre har en spændende diskussion af bibelstoffet (Søre, *Kristelig etik* 1962, 78-113).

38. Aksel Valen-Sendstad, *Innføring i kristen etikk*, (Oslo: Luther forlag 1984).

6:13-14).

Stefanus får lov at holde en lang forsvarstale ansigt til ansigt med ypperstepræsten og det store jødiske råd. Stefanus har godt styr på sin gammeltestamentlige bibelhistorie. Han starter med Abrahams slægt og gennemgår Israels historie og påviser, hvordan Josef blev udstødt af sine nærmeste for derigennem at blive deres redningsmand. Han viser også, hvordan Moses blev udstødt af sit eget folk for derigennem at blive deres redningsmand.

Det ligger i kortene, at Stefanus også vil sige, at Jesu af Nazareth blev udstødt af sine egne for derigennem at kunne blive deres redningsmand. Men inden han får lov at sige det, bliver han afbrudt i sit oplæg. Han når dog at nævne de gammeltestamentlige profeter, der også blev forfulgt af deres egne.

“I stivnakkede og uomskårne på hjerte og øre! I sætter jer altid op imod Helligånden; det gjorde jeres fædre, og det gør I. Hvem af profeterne har jeres fædre ikke forfulgt? De dræbte dem, der forudsagde, at den Retfærdige ville komme, og I er blevet hans forrædere og mordere. I modtog loven på engles anvisninger, men I har ikke holdt den” (ApG 7:51-53).

Derefter bliver Stefanus stenet i ypperstepræstens og det jødiske råds påsyn. Han havde anklaget dem for ikke at forstå, at Moses havde peget frem på “den Retfærdige”, at de ikke holdt Moseloven, og at de havde en overdrevet tro på templet. Jesus havde mødt samme reaktion fra jødiske lovkyndige. De sagde typisk; “vi er Moses' disciple” (Joh 9:28).

I NT bruges GT med stor frimodighed af de første Kristustroende. De tolker GTs udsagn på tre måder: 1) Den typologiske tolkning viser profetiske forbilleder på, hvad der senere skete med Jesus. 2) Den symbolske tolkning viser noget om livet som kristen. 3) Den normative tolkning indebærer forpligtende handlingsforskrifter. 4) Enkelte gange også analogi f.eks. fra okse (5 Mos 25:4) til forkynder (1 Kor 9:9-14) og arbejder (1 Tim 5:18).

Åbenbaringshistorisk kontinuitet

De første kristne fastholdt Moseloven og det øvrige GT, men de tolkede teksterne anderledes end de jødisktroende. Det var Jesus Kristus, der gjorde en forskel også i forholdet til Moseloven. Stefanus var villig til at dø for overbevisningen om, at Jesus Kristus var opfyldelsen af Moseloven og det øvrige GT.

Winther-Nielsen mener, at der er “en åbenbaringshistorisk kontinuitet mellem Gammel og Ny Testamente”.³⁹ Men det er svært at se kontinuiteten i hans 54 sider lange artikel, hvor NT er fraværende, når man ser bort fra den indledende bemærkning fra Luk 10:26. Winther-Nielsen viser imidlertid kontinuiteten i andre sammenhænge.⁴⁰ Jeg vil pege på, at det af NT tydeligt fremgår, at der er kontinuitet. Det viser sig hos Jesus, som siger:

“Tro ikke, at jeg er kommet for at nedbryde loven eller profeterne. Jeg er ikke kommet for at nedbryde, men for at opfylde. Sandelig siger jeg jer: Før himmel og jord forgår, skal ikke det mindste bogstav eller

39. Nicolai Winther-Nielsen, “Mosebøgernes brug som vejledning”, 16.

40. Nicolai Winther-Nielsen og Christian Canu Højgaard, “Slip Det Gamle Testamente løs i gudstjenesten”, kronik i *Politiken* d. 10. november 2019.

en eneste tøddel forgå af loven, før alt er sket. Den, der bryder blot ét af de mindste bud og lærer mennesker at gøre det samme, skal kaldes den mindste i Himmeriget. Men den, der holder det og lærer andre at gøre det, skal kaldes stor i Himmeriget” (Matt 5:17-19).

Jesus siger, at loven har betydning på dommens dag, hvor det skal siges til nogle:

“Og da vil jeg sige dem, som det er: Jeg har aldrig kendt jer. Bort fra mig, I som begår lovbrud!” (Matt 7:23).

Sætningen i Matt 7:23 burde oversættes: “Vig bort fra mig, I som udøver lovløshed”. Det græske ord *anomi* er brugt i Matt 7:23 og en række andre tekster (Matt 24:12, Rom 6:19, 2 Tess 2:3 og 2:7). Lovløshed er værre end lovbrud. Lovløshed svarer til begrebet *antinomisme*.

Paulus begrundes også kontinuiteten mellem GT og NT:

“Eller er Gud måske kun jødernes Gud og ikke også hedningernes? Jo, også hedningernes, så sandt som Gud er én og gør den omskårne retfærdig af tro og den uomskårne retfærdig ved den samme tro. Sætter vi så loven ud af kraft ved troen? Aldeles ikke! Vi gør loven gældende” (Rom 3:29-31).

I Galaterbrevet viser Paulus forskellen på dem, som lever som kristne efter Åndens vejledning og dem, som forsæt lever i synd:

“Kødets gerninger er velkendte: utugt, urenhed, udsvævelse, afgudsdyrkelse, trolddom, fjendskaber, kiv, misundelse, hidsighed, selviskhed, splid, kliker, nid, drukkenskab, svir og mere af samme slags. Jeg siger jer på forhånd, som jeg før har sagt, at de, der giver sig af med den slags, ikke skal arve Guds rige. Men Åndens frugt er kærlighed, glæde, fred, tålmodighed, venlighed, godhed, trofasthed, mildhed og selvbeherskelse. Alt dette er loven ikke imod!” (Gal 5:19-23).

Jesus og Paulus er enige om, at loven består i nytestamentlig tidsalder. Men begrebet lov har i bibelteksterne adskillige nuancer, og hvis jeg skulle redegøre for de forskellige betydninger, ville jeg ikke nå frem til at behandle mit emne.

Luthersk opfattelse er, at man retfærdiggøres af tro på Jesus Kristus. Lutherske kristne er ikke bange for at sige af tro alene. Men der må følge forklaringer overfor de antinomister, der misbruger det til forestilling om, at loven er ophævet. Luther siger nemlig, at i det levede liv er troen aldrig alene. Luther siger, at gerningerne følger troen, akkurat som skyggen følger kroppen.⁴¹ Hvis ikke der efter troens tilblivelse sker en udfejning af synden, så er der ikke tale om kristen tro.⁴² Derfor er der til stadighed brug for et opgør med antinomismen.⁴³

41. Martin Luther i Forelæsning over Esajas 1527/29 (WA 25. 324) jf. Finn B. Andersen, *Martin Luther, Luther – Lex – Citater*, (Book-on-Demand 2018), 110.

42. Carsten Elmelund Petersen, “Åndens kamp mod kødet” i: Michael Agerbo Mørch, Jonas Kjølner-Rasmussen og Carsten Elmelund Petersen (red.), *Fra Wittenberg til verden – Martin Luther dengang og i dag*, (Fredericia: Kolon 2019), 188-210.

43. Se følgende to artikler: Carsten Elmelund Petersen, “Funktionel antinomisme – før og nu”, 210-254 og Carsten Elmelund Petersen, “Forkast ikke Guds lov”, *Budskabet* 3/2022, 14-17.

Vejledning eller frelseshistorie?

Winther-Nielsen taler om Moselovens anvendelse som vejledning. Det er godt, at de bibelske tekster kan bruges som vejledning. Men er der ikke mere på spil end vejledning? Jordan Petersons bøger giver også vejledning,⁴⁴ og umiddelbart er hans vejledning hurtigere at omsætte i vor tid end 4. Mosebog.

Hvis der i bibelteksterne er tale om frelseshistorie, må man spørge: Frelse fra hvad? Det grundlæggende problem fra 1 Mos 3 og resten af bibelteksterne består i, at Gud må gennemføre et opgør med synden og ondskaben for at give mulighed for at frelse mennesker, der er ramt af synden. Det opgør begyndte på syndefaldets dag og fortsætter til dommedag, og det havde sin kulmination, da Jesus Kristus døde på korset. Forudsætningen er, at hos Gud er en evig lov, som er i overensstemmelse med hans sandhed, retfærdighed, godhed og kærlighed, og at der op gennem historien er kommet flere nedslag af denne evige lov.⁴⁵

Loven viser, at Gud grundlæggende har egenskaberne godhed, sandhed og retfærdighed, og at Gud er konsistent, at hans hellighed må reagere ved at dømme og straffe ondskab, løgn og uretfærdighed. Ondskab, løgn og uretfærdighed kommer aldrig fra Gud. Gud er konstant i GT og NT, også selv om der er forskel på nedslagene af hans godhed, sandhed og retfærdighed i Moseloven, profeternes samfundskritik, Bjergprædikenen og apostlenes formaninger. Et af aspekterne ved loven kommer ind ifølge Paulus:

“Hvad skulle så loven? Den blev føjet til for overtrædelsernes skyld, men den skulle kun være gyldig, indtil det afkom, som havde fået løftet, var kommet” (Gal 3:19).

Det er tydeligvis et andet problem end blot positiv vejledning. Hvis man får vejledning og ikke retter sig efter det, så dør man normalt ikke, men man handler bare uhensigtsmæssigt. Men Moseloven handler også om liv og død. Det vil fremgå af det følgende.

Loven for overtrædelsernes skyld

Handler Moseloven både om positiv vejledning og om negative advarsler og dom? Man skulle tro, at Israels folk var glade og taknemmelige over at være udfriet fra slaveriet i Ægypten, men inden åbenbaringen på Sinai gør folket oprør mod Gud og Moses tre gange, og efter åbenbaringen på Sinai gør de oprør mindst 12 gange. Der er et mønster, der er gennemgående, at Israels folk gør oprør, og mange mister livet i deres gudsoprør, og hver gang giver Gud flere og mere detaljerede regler for om muligt, at de kan forstå alvoren.

Oprør før åbenbaringen på Sinai (2 Mos 19-20):

- 1) Oprør ved Mara (2 Mos 15:23-25). Det fører til, at folket får frisk vand.
- 2) Oprør ved Elim (2 Mos 16:1-8). Det fører til, at folket får mad i form af vagtler og manna.
- 3) Oprør ved Refidim (2 Mos 17:1-7). Det fører til, at Gud befaler Moses at slå på klippen, så folket får vand at drikke.

Oprør efter åbenbaringen på Sinai (2 Mos 19-20):

44. Jordan B. Peterson, *12 regler for livet: En modvægt til kaos*, (København: Jyllands-Postens Forlag 2018).

45. Den diskussion, der handler om dette, er omfattende. Et eksempel er Jordan Cooper, *Lex Aeterna: A defense of the Orthodox Lutheran Doctrine of God's Law and Critique of Gerhard Forde*, (Eugene: Wipf & Stock 2017).

- 1) Der er et oprør fra Israels folk ved guldkalven, som Aron lavede til folket, så de kunne dyrke den som afgud (2 Mos 32:1-35). Det fører til et nyt sæt regler (2 Mos 34,1-35).
- 2) Der er et nyt oprør med Nadab og Abihu, Arons to sønner (3 Mos 10:1), og det fører til nye anvisninger for Arons to andre sønner, Eleazer og Itamar (3 Mos 10:6-20).
- 3) Der er et folkeligt oprør ved en episode, hvor folket er utilfreds med maden. Som straf mister mange livet, men der sendes kød i form af vagtler (4 Mos 11).
- 4) Der er et oprør fra Mirjam, Moses' søster og Aron, Moses' bror. Som straf bliver Mirjam spedalsk (4 Mos 12).
- 5) Der er et nyt folkeligt oprør efter, at spejderne har informeret om deres observationer i det forjættede land (4 Mos 14). Folket vil stene Moses, Aron, Josva og Kaleb (4 Mos 14:10), og det fører til kollektiv afstraffelse, idet konsekvensen bliver, at kun Josva og Kaleb ville få lov at komme ind i det forjættede land. Gud sagde: "Her i ørkenen skal jeres lig komme til at ligge i fuldt tal, alle som er blevet mønstret fra tyve år og opefter, fordi I har givet ondt af jer mod mig" (4 Mos 14:29).
- 6) Der er et oprør/brud på sabbatten. Den mand, der sankede brænde på sabbatten, blev stenet for sin udåd (4 Mos 15,32-36).
- 7) Der er et større oprør anført af Kora, Datan, Abiram, On og 250 medfølgende mænd (4 Mos 16:1). Det koster 250 mand livet, og det medfører nye regler. Det er brugt i NT som et advarende eksempel på kristne, som bliver vranglærere (Judas 1:11). Koras sønner døde ikke (4 Mos 26:11). De må åbenbart have omvendt sig. Salme 84 og 85 bærer deres navn senere i GT.
- 8) Der er et nyt oprør (4 Mos 17:6-15). 14.700 mand døde som straf, og igen kommer der nye regler.
- 9) Der er igen oprør fra folkets side (4 Mos 17:27-19:22). Og konsekvensen er, at der kommer nye anvisninger for præsteskrabet.
- 10) Moses bukker selv under for det psykologiske pres, og i ulydighed mod Gud slår han på klippen (4 Mos 20:1-13). Straffen blev, at han skulle dø, inden folket kom ind i det forjættede land.⁴⁶
- 11) Nyt folkeligt oprør kommer, og folket bliver derefter angrebet af giftslanger (4 Mos 21:4-9ff.). En kobberslange bliver redningen, og den bliver i NT en typologi på frelsen i Jesus Kristus (Joh 3:14).
- 12) Endelig kan nævnes frafaldet i Shittim, hvor nogle af mændene bedriver utugt med hedenske kvinder (4 Mos 25).

Der er i Moseloven noget på spil, som er mere alvorligt end blot og bar positiv vejledning. Der er et vedvarende kald til omvendelse. I Ezekiel 18:1-23 er en lang sekvens, der har ovenlys fra ordet i 3 Mos 18:5, "I skal holde mine love og retsregler; det menneske, der følger dem, skal leve ved dem. Jeg er Herren!"⁴⁷ I GT i almindelighed og i Ezekiel 18 i særdeleshed findes der en række konkretiseringer f.eks. ved afgudsdyrkelse og utugt. Budskabet er: Omvend dig, så skal du leve.

46. Moses havde tidligere slået på klippen, så den gav vand. Det var sket på Guds befaling efter folkets oprør i Refidim (2 Mos 17:1-7). Men denne gang var det ikke Guds vilje.

47. I NT er det citeret efter Septuaginta: »... Men vil du gå ind til livet, så hold budene!« (Matt 19:17), »Det menneske, der holder budene, skal leve ved dem.« (Rom 10:5), »Den, der holder budene, skal leve ved dem.« (Gal 3:12).

Omvender du dig ikke, så skal du dø. Der er tale om mere end råd og vejledning. Det gælder liv og død.

I den tradition, som jeg er en del af, har det været yndet at tale om at der er tre store befalinger fra Gud til mennesker. Den første er kulturbefalingen (1 Mos 1:27-28), og den anden er befalingen, der ligger i De ti Bud (2 Mos 20:1-17). Den tredje befaling er formuleret af Jesus og er en befaling til mission, dåb og oplæring (Matt 28:18-20). Det er en fin og god pædagogisk måde at give overblik over noget bibelstof. Denne tredeling har formentlig udspring i Håkon Fred Breens bog *Korset og kulturen* fra 1956.⁴⁸ Breen formulerer ikke udtrykkeligt, at der er tre sådanne befalinger fra Gud til mennesker, men de tre befalinger kan siges at være en dækkende beskrivelse af indholdet af hans bog. Bogen er norsk og udgivet i 1956, hvor der var behov for at bevidstgøre det norske kristenfolk efter de tre store vækkelser efter Hans Nielsen Hauge, Gisle Johnson og Ole Hallesby om, at de må være aktive i kulturlivet, idet de også lever deres liv efter Guds vilje (De ti Bud) og driver mission. De tre befalinger bør suppleres med yderligere to bibelske befaling; omvendelsesbefalingen og hellighedsbefalingen.

Når det er nødvendigt at tilføje omvendelsesbefalingen, skyldes det den barthianske forkyndelse, som har bredt sig til konservative kristne miljøer. Den barthianske forkyndelse indebærer, at alle er syndere, men der er ingen fordømmelse, for Kristus har taget hele Guds dom på sig. Kristus blev udvalgt til dommen, og så kan evangeliet forkyndes til frelse for alle.⁴⁹ I den barthianske forkyndelse lyder der ingen opfordring til omvendelse fra konkrete syndere og heller ingen analyse og vejledning i helliggørelsens kamp i fristelser og prøvelser. Det er en yderst simpel forkyndelse, som mange gerne vil høre. Men tilhørerne svigtes ved at give dem et falsk håb, at man kan være kristen uden omvendelse.

Af Mosebøgerne fremgår, at omvendelsesbefalingen havde lydt til Israels folk (5 Mos 28-29), og de havde fået at vide, at der var velsignelse ved at omvende sig (5 Mos 30). Israel havde fået at vide, at hvis de ikke omvendte sig, vil der følge; sult, tørke, dårlig høst, græshoppeplage, pest, krig og jordskælv. Det store flertal ville ikke omvende sig, og derfor kunne profeten Amos langt senere sige det adskillige gange: "Men I vendte ikke om til mig, siger Herren" (Amos 4:6, 4:8, 4:9, 4:10 og 4:11).

Omvendelsesbefalingen lyder første gang, da Gud i Edens have siger: Hvor er du Adam? (1 Mos 3:10). Gennem Bibelen lyder den samme befaling, og den lyder også i Johannes Åbenbaring, hvor en kristen menighed befales at omvende sig (Åb 3:1-6), og hvor der er advarende eksempler på mennesker, der ikke adlyder omvendelsesbefalingen (Åb 2:20-21).

Gennem Bibelen løber et gennemgående omvendelsesbefaling til det faldne menneske (1 Mos 3:10, 5 Mos 28-30, 1 Kong 8:47, 1 Kong 18:21, 2 Krøn 6:37, Ezek 33:7-9 og 17-20, Dan 4:24, Matt 3:2 og 4:17, Mark 6:12, Luk 5:32, 15:10, ApG 3:19, 17:30, 26:20, 2 Tim 2:25, Åb 2:21 mv.). Den kommer frem hos Ezekiel og Jesus med eftertryk.

Profeten Ezekiel fik sit kald til at formulere omvendelsesbefalingen for Israels folk (Ez 3:16-21) og hans virke blev præget af det (Ez 14:6-11, 18:21-23, 33:7-9, 33:17-20).

Hos Jesus selv sættes der klare ord på omvendelsesbefalingen: "Omvend jer, for Himmeriget er kommet nær!" (Matt 4:17) Jesus var befalingsmand. Andre steder sætter han indirekte ord på

48. Håkon Fred Breen, *Korset og kulturen: Et grunnriss av det prinsipielle forhold mellom Guds ord og kulturen*, (Bergen: Lunde Forlag 1956).

49. Bengt Häggglund, *Teologins historie: En dogmhistorisk oversikt*, (Lund: LiberLäromedel 1981), 383-384.

omvendelsesbefalingen, uden omvendelse sker der værre ting end geologisk betingede ulykker og moralsk ondskab, som optog folks tanker; “Nej, siger jeg, men hvis I ikke omvender jer, skal I alle omkomme ligesom de” (Luk 13:3 og 13:5).

Omvendelsesbefaling blev formuleret af Paulus på Sokrates’, Platons og Aristoteles’ gamle arena Areopagus. Paulus formulerer den universelt, så Gud befaler “mennesker, at de alle og overalt skal omvende sig” (ApG 17:30).

Der er i Moseloven mere på spil end blot vejledning. Men vejledning er der under alle omstændigheder også tale om. Der er imidlertid eksempler fra gammel og ny tid på, at der er sondret mellem den første positive lovgivning før Israels afgudsdyrkelse med guldkalven og den anden negative lovgivning efter afgudsdyrkelsen.

I 200’allet kom et skrift, som efterfølgende kaldes *Didascalia Apostolorum* på dansk kaldet Apostlenes undervisning. Det er et skrift, der foregiver at være en videreførelse af *Didaché*, Apostlenes lære. I skriftet argumenteres for, at GT og NT hænger sammen og der påvises mange sammenhænge og forbindelseslinjer. Det, som i denne sammenhæng er interessant, er, at forfatteren sætter en skillelinje ned i Moseloven mellem loven og den anden lovgivning. Der er forskel på loven for troen og gældsbeviser for vantroen (ii,5). Den første lovgivning blev givet før guldkalven og den anden lovgivning blev givet efter Israels afgudsdyrkelse med guldkalven, og den blev egentligt blot givet for Israels folk synders skyld. *Didascalia Apostolorum* argumenterer med, at det kun er lovgivningen før guldkalven, der er relevant for kristne. Det er nemlig denne lovgivning, der bekræftes af den fulde åbenbaring, der er kommet med Jesus Kristus (i,6). Det er lovgivningen før guldkalven, der er bekræftet af de gammeltestamentlige profeter og af Jesus og apostlene i NT (ii,5). Efter den opfattelse er det kun lovgivning frem til og med 2 Mos 31, der er relevant for kristne. Lovgivningen og reglerne efter guldkalven er givet for overtrædelsernes skyld.⁵⁰

Synspunktet, at det alene er den oprindelige lov før dyrkelsen af guldkalven, der er relevant for kristne, rummer en interessant observation, men også forkert følgeslutning. Kristne er ikke syndfrie og lever ej heller i en syndfri verden. Derfor er også lovene efter afgudsdyrkelsen med guldkalven relevant at reflektere over for kristne.

Ragnar Bring søgte i 1957 at argumentere imod Markions og Harnacks opgør med Moseloven ved at pege på, at loven som helhed har et telos, et højdepunkt, et slutmål. Det er den retfærdighed, der gives gennem Kristus, jf. Rom 10:3. Loven blev ikke kun givet for overtrædelsernes skyld, men som det fremgår af Stefanustalen, var Moses også forsoner “lytrotés”, ligesom Kristus. Bring forklarer dog ikke, hvilken betydning det har for den teologiske etik, idet han afviser, at Paulus opstiller færdige lovregler. Bring distancerer sig fra både “intellektualismens antinomistiska väg” og “lagiskhetens nomistiska väg”,⁵¹ men der må være en tredje vej mellem disse to afveje. Men den vej bliver ikke beskrevet i Brings artikel.

Guds lov er ontologisk baseret

Det mest grundlæggende aspekt ved loven er det, som alle de bibelske tekster vidner om, at loven viser, hvordan Gud er i sin kærlighed, som udtrykkes i godhed, sandhed og retfærdighed, og hvorigennem Gud viser sin hellighed, når han dømmes og straffer ondskab, løgn og uretfærdighed.

50. *Didascalia Apostolorum* jf. <http://www.earlychristianwritings.com/text/didascalia.html> 61 sider. [Læst 2023-10-17].

51. Ragnar Bring, “Mose lag och Kristus En studie till Pauli teologi”, *Svensk Teologisk Kvartalsskrift* 1957, 137-153.

Derfor er der noget grundlæggende guddommeligt og helligt, som gennemstrømmer de forskellige lovtyper i Mosebøgerne.

Sådan som Gud er i de nævnte egenskaber, ønsker han, at de mennesker, som han har fællesskab med, også skal være i deres personlighedsdannelse. Det kommer særligt til udtryk gennem begrebet hellighed. Kravet om hellighed ses ikke kun i forbindelse med ceremonilove og etiske love i Mosebøgerne. Det kommer også frem i forbindelse med renhedsforskrifter: “For jeg er Herren jeres Gud; I skal hellige jer og være hellige, for jeg er hellig” (3 Mos 11:44) og i forbindelse med juridiske regler med strafudmåling: “I skal hellige jer og være hellige, for jeg er Herren jeres Gud. I skal omhyggeligt følge mine love; det er mig, Herren, der helliger jer” (3 Mos 20:7-8). Oskar Skarsaune ser i hellighedsloven (3 Mos 17-26) et hellighedsaspekt i både renhedsforskrifter og rituelle regler, og han spørger retorisk, om ikke det hellighedsaspekt også er relevant i etikken. I hellighedsloven ligger en udfordring i at lære at skelne og en respekt for livet, som blodet er udtryk for.⁵²

I NT udtrykkes, at i Kristi forsoning sker en helligelse (Hebr 10:10 og 10:14). Men kravet om hellighed til mennesker indskræpes både ved det indre åndelige liv og ved den ydre livsførelse: “Som lydige børn må I ikke tilpasse jer de lyster, som I før fulgte i jeres uvidenhed; men ligesom han, der har kaldet jer, er hellig, skal også I være hellige i hele jeres livsførelse, for der står skrevet: “I skal være hellige, for jeg er hellig” (1 Pet 1:14-16). På den baggrund kan en hellighedsbefaling tilføjes til de ovennævnte befalinger. Den er underbygget i GT og NT, og er endnu et træk, der illustrerer sammenhængen mellem de to testamenter.

Guds lov er en ontologisk størrelse, fordi Gud ikke forandrer sig (Es 48:12, Hebr 13:8, Åb 1:8). Han er konstant fra evighed til evighed, og derfor kan sandhed ikke ombyttes til løgn. Godhed kan ikke ombyttes til ondskab, og retfærdighed kan ikke ombyttes til uretfærdighed. Hvis ikke Guds lov forkyndes, får tilhørerne et mangelfuldt billede i forhold til, hvad Gud har åbenbaret om sig selv i de bibelske tekster. Evangeliet viser, hvordan Gud er i sin kærlighed og barmhjertighed, men problemstillingen er, at Guds kærlighed er ikke grænseløs. Han inkluderer og integrerer ikke synd og ondskab. Menneskers billede af Gud er ikke i overensstemmelse med Bibelens billede af Gud, hvis ikke der tages højde for, at Gud fører og gennemfører et opgør med synden i Israels folk, på korset, i verden, i det kristne menneskes liv og på dommedag. Det er opgøret med synden og kærligheden til syndere, der samles i den korsfæstede og opstandne Jesus Kristus og troen på ham.

På dette centrale punkt består faren i, at Guds tilgivelse bliver forvekslet med eftergivenhed og overbærenhed. Det er en udfordring at søge at korrigere denne opfattelse. Lad mig give fire eksempler på problematisk bibeltolkning i denne sammenhæng.

Problematisk bibeltolkning

Første eksempel på problematisk bibeltolkning

Et bibelvers lyder således: “For Kristus er enden på loven til retfærdighed for enhver, som tror” (Rom 10:4). Det første ord i den græske tekst er telos! Den danske oversættelse er ikke god. Telos betyder ikke nødvendigvis ende, slutning, men derimod mål, målsætning, formål eller lovens “sigte”.⁵³ En

52. Oskar Skarsaune, “Gudsfolkets renhet og hellighet i Det gamle testamente – relevant i etikken?” i Jan-Olav Henriksen, Gunnar Heiene og Svein Olaf Thorbjørnsen (red.), *Teologi for kirken: Festskrift til professor dr. theol. Torleiv Austad på 65-årsdagen*, (Oslo: Verbum 2002), 269-279.

53. Sigfred Pedersen, “Den skabelsesteologiske eksistens som bibelsk teologi: Om Paulus’ forståelse af den bibelske

fejltolkning med lovens endeligt indebærer, at hele GT elimineres. Kristus er lovens målsætning og fuldbyrdelse, ikke lovens ende. Heri er Stefanus og Paulus enige, og det var netop det, Jesus selv sagde i Bjergprædikenen, at han er kommet for at opfylde og fuldbyrde loven (Matt 5:17-19). Kristus er ikke lovens ende og afslutning, så det nu er tilladt for kristne at lyve, bagtale, stjæle, slå ihjel, bedrive utugt og dyrke afguder.

Der er flere tolkningsmuligheder ifølge Peter Legarth. 1) Telos betyder lovens indhold. Kristus er lovens indhold og mening jf. Joh 5:46. 2) Lovens ende, således at loven er ophævet, men det stemmer ikke med 1 Kor 7:19, Rom 3:31, 8:4 13:8-10. 3) Hvis ende er ret oversættelse, kan det betyde enden på jødisk misbrug af loven, så Kristus er ret forståelse af loven. 4) Tanken kan være, at Kristus er enden på lovpagten jf. Joh 1:17 og Hebr 8:13. Legarth mener, at telos i Rom 10:4 betyder lovens mål, dvs. lovens opfyldelse.⁵⁴

Andet eksempel på problematisk bibeltolkning

Et andet ord af Paulus lyder: "Han satte loven med dens bud og bestemmelser ud af kraft for i sig at skabe ét nyt menneske af de to og således stifte fred" (Efes 2:15). Det er et fejlgreb, hvis det tolkes, så hele Moseloven er sat ud af kraft. I det tilfælde taler Paulus specifikt om den del af den gammeltestamentlige lov, der satte en adskillende mur mellem Israel som Guds folk og hedningerne. Den adskillende lov har Kristus ophævet,⁵⁵ så enhver hedning er inviteret ind i Gudsriget ved tro på Jesus Kristus.⁵⁶

Gud har sat sin søn ind som "arving til alle ting" (Hebr 1:2). Men han deler med andre, idet både jødekristne og hedningekristne er medarvinger (Efes 2:11-22 og 3:6 og Rom 8:17).⁵⁷ Sådan er der enhed hos Gud, og sådan er både GT og NT en enhed i Guds åbenbaring.

Et eksempel på de adskillende elementer i loven, som skulle gøre Israels folk anderledes end nabofolkene, har vi:

"Gør jer ikke urene med al den slags, for med al den slags har de folk gjort sig urene, som jeg jager bort foran jer. Landet blev urent, og jeg straffede det for dets synd, og landet spyttede sine indbyggere ud. Men I skal holde mine love og mine retsregler og undlade at gøre nogen af disse vederstyggeligheder, det gælder både landets egne og de fremmede, der bor som gæst blandt jer; for alle disse vederstyggeligheder gjorde de, der var i landet før jer, så landet blev urent. Ellers vil landet spytte jer ud, fordi I gør det urent, sådan som det har spyttet det folk ud, som var der før jer. For enhver, som gør nogen af disse vederstyggeligheder, det menneske skal udryddes fra sit folk. Hold mine bud, og følg ikke de vederstyggelige skikke, som man fulgte tidligere, og gør jer ikke urene ved dem! Jeg er Herren jeres Gud!" (3 Mos 18:24-30).

lov" i Sigfred Pedersen (red.), *Bibelsk teologi*, (Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2000), 169.

54. Peter Legarth, *Romerbrevet II*, (Fredericia: Kolon 2020), 85-86.

55. Det er Moseloven som samlet pakkelsesløsning for at adskille Israel fra nabofolkene, der er ophævet. De etiske love i hellighedsloven, som samstemmer med Skaberens lov, og som er bekræftet af andre bud både i GT og NT eksempelvis 3 Mos 18:20-23 står ved magt, mens anvisninger om hår og skæglængde, jf. 3 Mos 19:27, ikke har gyldighed for kristne. Men de jøder, som i dag tager buddet om skæg- og hårlængde alvorligt, er en levende illustration på lovtro jødernes anderledeshed.

56. Det er vigtigt, at teksten her siger noget konkret, og at der ikke generaliseres. Der er andre steder, hvor Paulus bruger begrebet om loven om Mosebøgerne som tekstsamling, hvor der refereres til Abraham, Hagar, Ismael, Sara og Isak, og hvor deres livshistorier tolkes typologisk (Gal 4:21-29).

58. Jeg afviser både topagtsteologi og erstatningsteologi. Både Kristustroende jøder og Kristustroende hedninger tilhører principielt den samme kristne menighed, selvom der er opdelt i forskellige kirkeretninger. Begge er grene på det sande oliventræ jf. Rom 11:17-24.

Det er særligt den såkaldte hellighedslov i 3 Mos 17-27, der satte grænse mellem Israel og deres naboer, der er sat ud af kraft som lov.⁵⁸ Det er en pakkøløsning med nogle love, der ligner nabofolkenes, og nogle andre, der afviger. Samlet set adskilte hellighedsloven Israel fra alle andre folk. Men Israels folk fik profetisk kritik, fordi de “blev mere ugudelige end folkene” (Ez 5:6). De forkastede Guds bud og love og fik følgende at vide: “I er værre end folkene omkring jer” (Ez 5:7).

Hellighedsloven har en symbolsk tolkning på det kristne liv i NT. Den kristne, som er ven med verden, bliver Guds fjende (Jak 4:4). Guds hellighed skal vise sig i de kristnes livsførelse (1 Pet 1:15-16).

Tredje eksempel på problematisk bibeltolkning

Et udsagn af Paulus har følgende ordlyd: “Synden skal ikke være herre over jer, for I er ikke under loven, men under nåden” (Rom 6:14). Det er delsætningen “I er ikke under loven”, der får nogle til at udlægge det sådan, at så er man som kristen færdig med loven for enhver tid. Det er en forenkling, idet man glemmer mellemregningerne. En person, som tror på Jesus Kristus, er retfærdiggjort af tro: 1) Jesus Kristus har løskøbt os fra lovens forbandelse ved selv at blive en forbandelse for vor skyld (Gal 3:13). 2) Jesus Kristus har taget lovens anklage og straf stedfortrædende, og derfor kan man gå Guds dom i møde, hvis man er i Kristus. 3) Jesus Kristus har købt os fri af den vrangforestilling, at vi skal opfylde Guds lov for at få frelse, eller at vi kan medvirke til frelsen.

Det er ikke sådan, at Paulus lader kristne være uden lov. Løsningen er, at ifølge Paulus (og Luther viderefører det) er det sådan, at det kristne menneske er totalt synder i sig selv og totalt retfærdig i Kristus, når det gælder retfærdiggørelse. Men når det gælder helliggørelse, så er det kristne menneske delvis retfærdig og delvis synder, og denne delvise syndighed skyldes den onde drift, som Paulus kalder kødet. Så længe den kristne har et syndigt kød i sit indre, skal kødet være underlagt loven, og kødet skal dødes og korsfæstes efter loven (Gal 2:19). Lovens dødsstraf skal gøres gældende på kødets onde og gudsoprørske drift.⁵⁹ Der er belæg for det bl.a. i Luthers *Store Galaterbrevskommentar*. Retfærdiggørelsen af tro bliver betonet, og Luther siger, at i retfærdiggørelsen er alle love ophævet, men andre steder skriver han, at loven skal vises agtelse.⁶⁰ Luther beskriver også, at der stadig er rester af synd i det kristne menneske. Det fremgår af både første⁶¹ og anden del af kommentaren.⁶² De kødelige lidenskaber raser også i de kristne.⁶³ Luther skriver, at synderne “klæber til de helliges kød. Om du derfor kun tager hensyn til kødet, vil du altid forblive i lovens tid”.⁶⁴ Loven er relevant, så længe kristne er syndere.

58. Carsten Elmelund Petersen, “Tredje Mosebog 18-27”, *Bibelnøglen* 1/2012, 25-32.

59. Se også: Carsten Elmelund Petersen, “Åndens kamp mod kødet” i Michael Agerbo Mørch, Jonas Kjølner-Rasmussen og Carsten Elmelund Petersen (red.), *Fra Wittenberg til verden – Martin Luther dengang og i dag*, (Fredericia: Kolon 2019) 188-210.

60. Martin Luther, *Store Galaterbrevskommentar II*, (København: Credo Forlag 1984), 62,127.

61. Martin Luther, *Store Galaterbrevskommentar I*, (København: Credo Forlag 1981), 1, 29, 33, 36.

62. Luther, *Store Galaterbrevskommentar II*, 61, 70, 233, 274, 298, 303, 313.

63. Luther, *Store Galaterbrevskommentar II*, 233.

64. Luther, *Store Galaterbrevskommentar II*, 61.

Fjerde eksempel på problematisk bibeltolkning

Et bibelvers, som ofte blev citeret i den tradition, hvor jeg voksede op, er Gal 5:1: "Til den frihed har Kristus befriet os. Stå derfor fast, og lad jer ikke atter tvinge under trælleåg!". Derefter blev der sat punktum. Men læser man videre, er der kort efter en advarsel, der begynder med næsten samme ordlyd: "Brødre, I blev kaldet til frihed. Brug blot ikke friheden som et påskud for kødet, men tjen hinanden i kærlighed" (Gal 5:13), hvorefter der kommer stærke advarsler om, at de, der fuldbyrder kødets gerninger, mister deres arveret i Guds rige (Gal 5:19-21). I anstrengelserne på at være evangeliske følger ofte en tendens til at forholde sig selektivt til bibelteksterne. Kampen imod kødets drifter og gerninger udelades ofte.

Svaret på den problematiske bibeltolkning

Svaret på mange af de problematiske bibeltolkninger, som er nævnt, ligger i Paulus ord i Rom 8:3-4: "Det, som loven ikke kunne, fordi den kom til kort på grund af kødet, det gjorde Gud: Han sendte sin egen søn i syndigt køds lighed og for syndens skyld og fordømte dermed synden i kødet, for at lovens krav skulle opfyldes i os, som ikke lever i lydighed mod kødet, men i lydighed mod Ånden".

Af sammenhængen, som Paulus skriver i, fremgår, at loven opfyldes to gange. Lovens opfyldelse i fortiden skete med Jesu korsdød, og lovens opfyldelse i nutiden sker i de kristne, som vandrer efter Ånden. Først når mennesket sættes fri fra loven, kan den troende begynde at opfylde loven jf. Gal 5:14; Rom 13:8-10.⁶⁵ Når det kristne menneske sættes fri fra at leve under loven, det vil sige under lovens forbandelse og under den åndelige vrangforestilling, at det kan helt eller delvis hjælpe Gud med frelsen ved at opfylde loven, så kan lovens opfyldelse finde sted i det kristne menneske. Den, der vandrer i Ånden, opfylder loven, for loven er ånd (Rom 7:14), så loven og Ånden er ikke fjender. Tværtimod, så er kødet fjender af både loven og Ånden (Gal 5:17).

Kristen etik for kristne eller bare etik for alle?

Kristen etik for kristne?

I de fire nævnte eksempler på problematisk bibelbrug er der en tendens. Teksten deles indholdsmæssigt op i noget, som tages med, og noget, som fravælges. Det, som fravælges, er en etisk forpligtelse.⁶⁶ Vanskeligheden ligger måske i ubehag ved bibelske emner, der rører ved menneskers sårbarhed. Udviklingen af de teologiske fag har medført, at den sag, der ligger i det teologiske emne helliggørelse, i en del tilfælde falder udenfor de etablerede fagkategorier. I faget dogmatik henregnes helliggørelsen til den kristne etik. Som eksempel kan nævnes Regin Prenters dogmatiklærebog *Skabelse og Genløsning*, hvor Prenter i kapitlet om helliggørelsens ord skriver om forkyndelsen som helliggørelsens nådemiddel og om kampen mellem kødet og ånden, men hvor Prenter ikke kommer ind på de etiske spørgsmål.⁶⁷ I den teologiske etik henregnes helliggørelsen til dogmatikken. Som eksempel kan nævnes Ivar Asheims indledningskapitel i *På Skaperens jord*, hvor Asheim skriver, at helliggørelsen "på tross av sin etiske karakter fortrinnsvis bør behandles i dogmatikken".⁶⁸

65. Ole Jakob Filtvedt, "Dette ser jeg i vinduet til Paulus sin verden", *Vårt Land* 16. august 2022, jf.

<https://www.vl.no/meninger/verdidebatt/2022/08/16/dette-ser-jeg-i-vinduet-til-paulus-sin-verden/> (Læst 2022-08-22).

66. Det er en tendens, som jeg har analyseret ud fra et stofområde: Carsten Elmélund Petersen, "Funktionel antinomisme – før og nu", 210-254.

67. Regin Prenter, *Skabelse og Genløsning*, (København: G. E. C. Gads Forlag 1979), 516-529.

68. Ivar Asheim, "Innlednings- og grunnlagsspørsmål" i Axel Smith (red.), *På Skaperens jord*, (Oslo: Luther Forlag

Efterfølgende blev Ivar Asheim udfordret på sin opfattelse om “Åndens ledelse”, som han medgav var “av grunnleggende betydning for kristen livsførsel”.⁶⁹ Det erklærede han sig enig i, da Svein Aage Christoffersen udfordrede ham. Men holdningen var, at den slags emner hørte hjemme i dogmatikken. I Prenters bog blev der fokuseret på ordet, som udvirker fornyelse og helliggørelse, men den udfordring, som de nytestamentlige tekster kommer med angående de kristnes livsførelse, bliver ikke imødekommet hos Prenter og Asheim, nemlig formaningen til de kristne, at “ligesom han, der har kaldet jer, er hellig, skal også I være hellige i hele jeres livsførelse” (1 Pet 1:15). Det anliggende har dårlige vilkår i Danmark på grund af opgøret med moralismen og i Norge på grund af opgøret med livsstilspietismen.

De nævnte forhold efterlader en række spørgsmål ikke mindst til Ivar Asheims position fra 1984 til 1988. Der var ingen tvivl om, at det var skabelsesaspektet, der var perspektivet, som han understregede i den principielle tilgang. Men hvordan virkeliggøres en skabelsesetik? Hvad får mennesker til at efterleve den? I debatten med Svein Aage Christoffersen udtrykte Asheim: “Å si at en etikk som knesette sola scriptura som normativt prinsipp i eksklusiv forstand, mangler ’et antropologisk korrelat’, er rent nonsens”.⁷⁰ Perspektivet fra Christoffersen var, at en bibelsk etik ikke virkeliggjør sig selv, men at det er mennesker, der virkeliggjør den, men hvilke mennesker? Er det det naturlige menneske i kraft af den naturlige loverkendelse (jf. Rom 2:14-15), eller er det det genfødte menneske som en slags ethica regentorum.⁷¹ Asheim lagde op til en specifik kristen etik, som henter sine normer fra den hellige Skrift og bare derfra. Men Asheim mente, at den skulle være almengyldig og have en fællesmenneskelig kommunikationsbasis i både udtryksform og argumentationsmåde.⁷² Asheim gjorde gældende, at en kristen skabelsesetik har en universel gyldighedspræsentation. Men Christoffersen stillede det relevante spørgsmål nemlig, hvordan mennesker skal virkeliggøre denne kristne etik, når deres naturlige moralerkendelse er afstumpet og formørket på grund af syndefaldet.⁷³ Det var Asheim, der i lærebogen havde skrevet, at det naturlige menneske har en afstumpet og formørket moralbevidsthed (jf. Efes 4:17-19) og en svigtende dømmekraft (jf. Rom 1:28). Det brugte han til at sikre, at Skriften er eneste norm i etikken.⁷⁴ Der er meget store spændinger mellem en negativ vurdering af menneskers naturlige moralske erkendelse for at sikre Skriftens autoritet og en positiv vurdering af det naturlige menneskes moralerkendelse med henblik på en fællesmenneskelig kommunikationsbasis.

I 1980’erne efterlod det en række spørgsmål, når Asheim på den ene side argumenterede for Skriften alene og Den hellige Ånds ledelse på grund af det naturlige menneskes afstumpede moralerkendelse og på den anden side at anerkende den almenmenneskelige moralerkendelse som en fællesmenneskelig basis. Hvordan skal jøder og muslimer anerkende og virkeliggøre en kristen etik under Den hellige Ånds ledelse, når de ikke anerkender Det ny Testamente i den form, som kristne har besluttet i oldkirken, og når de ej heller anerkender Helligånden som Gud af samme guddommelige væsen som Faderen og Sønnen? Hvordan skal hinduer og andre polyteister leve efter

1984), 22.

69. Ivar Asheim, “Hva annet enn etisk subjektivisme?”, *Norsk Teologisk Tidsskrift* 1988, 163.

70. Ivar Asheim, “Bibelsk forankret etikk – eller en ny subjektivisme?”, *Norsk Teologisk Tidsskrift* 1987, 26.

71. Svein Aage Christoffersen, “Etikk for gjenfødte?”, *Norsk Teologisk Tidsskrift* 1986, 139.

72. Ivar Asheim, “Innlednings- og grunnlagsspørsmål”, 18.

73. Svein Aage Christoffersen, “Etikk for gjenfødte?”, 132.

74. Ivar Asheim, “Innlednings- og grunnlagsspørsmål”, 42.

en kristen etik, og hvordan skal ateister og almenreligiøse mennesker virkeliggøre en bibelsk etik under Helligåndens ledelse? Siden Asheim skrev, har udviklingen gået i retning af globaliseringen af verden og pluraliseringen af samfundet. Den universelle gyldighedsprætention er forståelig, men virkeliggørelsen af en almengyldig etik er langt vanskeligere at tilrettelægge.

Alt imens den interessante drøftelse er GT i almindelighed og Moseloven i særdeleshed gledet i baggrunden i etikken.

Sund nomisme!

Winther-Nielsen skriver, at Carsten Elmelund Petersen “plæderer for en sund nomisme i Ny Testamente og i oldkirken”. Winther-Nielsen er på sporet efter “en tilsvarende sund nomisme i Mosebøgerne” uden dog, at Winther-Nielsen vil “foregøgle”, at hans undersøgelse er “et kvik-fix til bibellæsning”.⁷⁵ Mit eget anliggende med dette emne er at få flere mennesker til at forstå, at vi har en hel Bibel bestående af to testamenter, og at flere må læse mere og forstå mere af fylden af hele Bibelen.

Winther-Nielsen har en sund nomisme i Mosebøgerne, og jeg har en sund nomisme i NT og oldkirken. Så langt så godt. Min udfordring er at eftersøge en sund nomisme i hele Bibelen. Der er plads til forbedring, og jeg er ikke færdig, før jeg har den. Hele Bibelen er nemlig teologiens norma normans.

Winther-Nielsen og andre er oppe imod en teologisk tolkning af Moseloven, hvor moralloven betragtes som eviggyldig, hvor ceremoniallovene ikke er bindende mere, fordi Kristus har bragt det fuldkomne offer, og hvor de juridiske love på den ene side er ophævet, men på den anden side rummer nogle generelle principper. Det skulle angiveligt være et problem for opdelingen, idet *Westminster Konfessionen* peger på, at også ceremoniallove rummer etiske elementer. Det skulle ifølge Winther-Nielsen også være et problem, at følgende juridiske regel har etisk indhold: “Man må ikke tage en håndkværn eller bare den øverste kværnsten i pant, for så er det selve livet, man tager i pant” (5 Mos 24:6). Det eksempel er nævnt af David A. Skeel Jr. og Tremper Longman II og fremført af Winther-Nielsen.⁷⁶

Winther-Nielsen gør op med opdelingen i juridiske, ceremonielle og moralske love. “Hvis bibelteksterne *in toto* og i kontekst skal være norm for dogmatikken, kan den trefoldige skelnen ikke forsvares, og den kan kun i bedste fald bruges til at sortere visse bibeltekster ned i de forudbestemte dogmehistoriske skuffer. Når ydermere Ny Testamente som regel heller ikke sorterer omtalen af loven ud fra lovkategorier, er det ikke underligt, at eksegeter vil finde det udfordrende at opdele loven i tre pæne vandtætte rum. Det sidste synspunkt med de tre vandtætte rum er af Jason C. Meyer, men citeret med tilslutning af Winther-Nielsen.⁷⁷ Det kritiske spørgsmål til dette er vel, om ikke det er teksterne i NT, der forholder sig på tre forskellige måder til teksterne i Moseloven, således at man ud fra NT kan begrunde de tre lovtyper, snarere end ud fra dogmatiske forudsætninger. Vi forlader Winther-Nielsens fremstilling for at se på hovedtendensen i dansk teologisk etik.

75. Nicolai Winther-Nielsen, “Mosebøgernes brug som vejledning”, 17.

76. Nicolai Winther-Nielsen, “Mosebøgernes brug som vejledning”, 18-19.

77. “will find it challenging to divide all laws into three neat, watertight compartments”, Nicolai Winther-Nielsen, “Mosebøgernes brug som vejledning”, 19.

Dansk perspektiv

I dansk teologi har K. E. Løgstrups position fået en toneangivende position. I 1942 skrev Løgstrup i sin doktorafhandling, at ifølge Israels tro og Jesu forkyndelse er livet skabt. Lovene i GT er til, fordi vi har nedbrudt livet i dets menneskelighed. Nedbrydningen er dels et brud med livet og dels et brud med lovene. Lovene er Guds love, og de er kommet til for nedbrydelsens skyld. Men Løgstrup mener ikke, at lovene er et kasuistisk retssystem. De kan heller ikke sammenfattes i én enkelt maksime. Løgstrup begrundet sin afvisning af lovene og kasuistikken med, at lovenes mangfoldighed snarere er et udtryk for menneskets mangfoldighed i nedbrydelsen af det skabte.⁷⁸ Det forekommer overraskende, at Løgstrup ikke anser lovene i GT for at være kasuistiske.⁷⁹ Løgstrups anliggende er at argumentere for jødisk-kristen tro, dvs. en tro på, at livet er skabt af Skaberen. Ifølge Løgstrup er det eneste, som mennesket ved nemlig, at Gud eksisterer. Den viden har vi på baggrund af den naturlige gudserkendelse.⁸⁰ I Moseloven er en række regler og skikke, som er vokset frem af samfundslivet og dets folkelige egenart, f.eks. “Blodhævn og den gengældende Hævnerrighed overfor Fjenden”.⁸¹ Løgstrup bringer ingen skriftsteder som dokumentation for denne påstand, men henviser til en ekseget. Det er livet i sig selv som skabt, der er åbenbaringens indhold i loven i Israel og i Jesu forkyndelse. Lovens indholdsmæssige fundament er i menneskelivet, men menneskelivets skikkelser skifter fra epoke til epoke.⁸²

Moseloven som samlet størrelse interesserer ikke Løgstrup. At princippet “øje for øje, tand for tand” er oplagt at forstå som et princip for strafudmåling for en med overlæg påført skade eller som kompensation for tab ved et uheld (2 Mos 21:24-25, 3 Mos 24:19-20) ligger ikke indenfor Løgstrups horisont.

I 1956 udgav K.E. Løgstrup bogen *Den etiske fordring*. Løgstrup tog et opgør med kristen etik. I stedet mener han, at der er en universel etisk fordring. Han hævder vedholdende, at den etiske fordring er tavs i Jesu forkyndelse i evangelierne. Det skyldes, at Løgstrup fremsætter den etiske fordring som en tolkning af den naturlige lov. Den etiske fordring rummer en livsforståelse, at livet er givet af Gud. Det er en almenreligiøs etik, der har en monoteistisk livsforståelse. Løgstrup følger konsekvent denne tolkning af den naturlige lov som en uskreven lov, når han fastholder, at den etiske fordring i Jesu forkyndelse er tavs. “Der er ingen anvisning i den, ingen forskrifter, ingen moral, ingen kasuistik, intet der tager ansvaret fra mennesket ved på forhånd at løse de konflikter, fordringen stiller det i”.⁸³ Løgstrup mener ikke, at de etiske normer i sig selv repræsenterer noget evigt eller absolut. De “opstår i og med, at en opgave skal løses, et arbejde gøres, et fællesliv skal gennemføres”. De udspringer af de vanskeligheder, der opstår, og som skal overvindes.⁸⁴ Normerne er altid tidsbestemte, for der sker en kontinuerlig opbygning og nedbrydning af normer.

78. K. E. Løgstrup, *Den erkendelsesteoretiske Konflikt mellem den transcendentalfilosofiske Idealisme og Teologien*, (København: Samlerens forlag 1942), 89-104.

79. Løgstrups definition af kasuistik blev derfor kritiseret for at være så bred, at heller ikke de jødiske skriftlærdes moraldiskussion og den jesuitiske moralfilosofi vil falde ind under den (N. H. Søe, “Erkendelsesteori og teologi”, *Dansk Teologisk Tidsskrift* 1943, 128).

80. Løgstrup, *Den erkendelsesteoretiske Konflikt*, 113-114.

81. Løgstrup, *Den erkendelsesteoretiske Konflikt*, 94.

82. Løgstrup, *Den erkendelsesteoretiske Konflikt*, 113-114.

83. K. E. Løgstrup, *Den etiske fordring*, (København: Gyldendal 1956), 26.

84. K. E. Løgstrup, “Moral og spontanitet”, *Vindrosen* 1960, 31-41.

Spørgsmålet om De ti Bud var imidlertid stadig tema for drøftelse i 1961.⁸⁵ Løgstrup slår fast, at forskellen mellem godt og ondt er absolut. Dermed er den unddraget vores virkelighed. Løgstrup mener derfor ikke, at han selv er relativist. Han fastholder, at forskellen på godt og ondt er absolut. Løgstrup formulerer det onde og det gode, når han skriver, “at det gode består i at se til den andens tarv, og det onde består i at leve på den andens bekostning”.⁸⁶ Forskellen på godt og ondt er absolut. Normerne er underlagt historiens relativitet, mener Løgstrup. Billedforbuddet hører hjemme i religionskampenes tid. Det er ikke relevant i dag. Det samme gælder sabbatsbuddet. Når det gælder budene om ikke at begå ægteskabsbrud og om ikke at begære næstens hustru, bliver de af israelitten hørt som et værn om slægtsdannelsen i dens polygame rammer. Løgstrup stiller spørgsmålet, om ikke det er absurd at diskutere et primitivt folks lov fra en fjern fortid i en aktuell etisk debat. Løgstrup går ikke ind og analyserer, om De ti Bud er bekræftet af Jesus i de nytestamentlige tekster. Den type overvejelser ligger uden for Løgstrups horisont. I stedet skriver han om Luthers forhold til De ti Bud. De ti Bud er jødernes positive lov, ligesom tyskernes positivt foreliggende lovkodeks, Sachsenspiegel. De ti Buds gyldighed er både geografisk og tidsmæssigt afgrænset.⁸⁷ Når Luther tager De ti Bud med i katekismen, er det ikke, fordi de står i Moseloven, men fordi Luther mener, at de er det bedste formulerede udtryk for den naturlige lov. Løgstrup tilslutter sig tanken om, at den naturlige lov er et udtryk for den absolutte forskel mellem godt og ondt. I den henseende er han enig med Luther. I spørgsmålet om, hvorvidt De ti Bud er det bedste formulerede bud på naturloven, er Løgstrup mindre enig.⁸⁸ Budene er efter Løgstrups opfattelse gamle formuleringer, der ikke er værd at videreføre.

En tolkning, som er meget anderledes end Løgstrups, findes i N. H. Søes lærebog *Kristelig Etik*. Søe har i 5. bearbejdede oplag fra 1962 en gennemgang af bibelstoffet og herunder Moseloven.⁸⁹ Søe understreger, at Guds vigtigste gerning er, at vise sin frelsesvilje i Kristus. Forkyndelsen af frelsen ledsages af forkyndelsen af Guds krav til livsførelsen. Det er en forvanskning af evangeliet, hvis man mener, at man kan blive i synden (Rom 3:8, 6:1, 6:15). Det korresponderer efter Søes opfattelse med de gamle dogmatikeres opfattelse af lovens tredje brug.⁹⁰ I luthersk sammenhæng har mange betragtet Sinaipagten som en lovpagt og Kristuspagten som en nådepagt, men det er forkert. Begge er nådepagter, som viser Guds frelsende indgreb, og som efterfølgende fordrer efterlevelse. Søe mener ikke, at hverken en detaljeret kasuistik eller en tavs fordring er vejen frem, sådan som Løgstrups alternativer er stillet op. Søe mener, at den rigtige løsning er at lade sig vejlede “ud fra skriftens mangfoldigt varierede forkyndelse af, hvad kærlighed er”.⁹¹ Derfor skal de mange enkeltbud i Skriften ses som konkrete eksempler på, hvad kærlighed er efter Guds fuldkomne vilje.⁹² Men der gives ikke en udtømmende anvisning for det kristne liv. Gud har ikke udleveret en guddommelig autoriseret håndbog i ret livsførelse.⁹³

85. K. E. Løgstrup, “Gælder de ti bud stadigvæk?”, *Højskolebladet* 18, 5. maj 1961, 267-271.

86. Løgstrup, “Gælder de ti bud stadigvæk?”, 268.

87. Karstein M. Hansen, *Skapelse og kritikk - Skapelsestankens kritiske funksjon i K.E.Løgstrups forfatterskap med særlig henblik på den unge Løgstrup*, (Oslo: Universitetsforlaget 1996), 185.

88. Løgstrup, “Gælder de ti bud stadigvæk?”, 269.

89. N. H. Søe, *Kristelig Etik* (5. oplag), (København: G E C Gads forlag 1962), 64-108.

90. Søe, *Kristelig Etik*, 65.

91. Søe, *Kristelig Etik*, 81.

92. Søe, *Kristelig Etik*, 83.

93. Søe, *Kristelig Etik*, 87.

Buddene om kærlighed til Gud og næsten er overført fra GT til NT. Der er altså en tydelig sammenhæng, og Søe mener, at Jesus og apostlene stod overfor, at Jesu samtid havde forvansket den første pagt og lov. Men også her er der en middelvej mellem afvejene. Den kontinuitet, som katolsk og reformert teologi har set i forholdet mellem GT og NT holder ikke. Det brud, som nogle lutheranere har set, er også overdrevet. Søe forklarer derfor, hvor nuanceret sagen er:

- 1) Jesus forkaster de gamles overlevering, som er de skriftkloges suppleringer af loven jf. Gal 1:14. Der er derfor ikke noget problem i at overtræde renhedsforskrifter (Matt 15:1-9, Luk 11:38) og fasteregler (Matt 9:14f.). Sabbatsbuddet var blevet for kasuistisk opfattet (Matt 12:1-8, 12:9-14, Luk 13:10-17, 14:1-6).⁹⁴
- 2) Jesus gik også imod GTs lov, hvad angår urenhed (Matt 8:3, Mark 5:25ff.).
- 3) I spørgsmålet om skilsmisse trækker Jesus to citater frem (Matt 19:3-9) og siger, at det ene (1 Mos 2:24) er vigtigere end det andet (5 Mos 24:1).
- 4) Søe mener, at Jesus i Matt 5:21-48 ikke blot skærper men også modsiger Moselovens gengældelsesprincip, og relativiserer dekalogens 4. bud om forholdet til forældre (Matt 8:21f.).

Der er forskelligheder, men de er til at forholde sig til, for hovedindtrykket er, at Jesus er positiv til Moseloven.⁹⁵ Loven er god, fordi man i loven møder Guds hellige viljes krav om selvhengivende kærlighed til Gud og næsten. Guds uforanderlige kærlighedsvilje er bærende, og den bevidnes i loven. I Johannesevangeliet siges, at loven kom med Moses og nåden og sandheden med Jesus Kristus (Joh 1:17). Men man skal læse videre, og så er der andre sammenhænge mellem GT og NT, idet Jesus anerkender Moses (Joh 5:45ff., 10:35).

Paulus har også en anerkendende holdning til Moseloven, selvom han ikke tolker omskærelsen bogstaveligt. Helt afgørende hos Paulus er, at Kristus havde til formål, at lovens krav skal opfyldes i de troende (Rom 8:4). Det er netop at leve i lydighed mod Ånden, ikke mod kødet (Rom 8:7). At leve i kærlighed, ikke i kødet, er lovens opfyldelse (Rom 13:8, Gal 5:14).⁹⁶ Derfor skal den kristne være lydige mod Guds bud (1 Kor 7:19). Når det gælder Åndens frugter, er loven ikke imod (Gal 5:22). Det indre menneske glæder sig over Guds lov (Rom 7:22), så hos Paulus sættes loven ikke ud af kraft (Rom 3:31). Søe sammenfatter, at retfærdiggørelsen af tro ikke sætter loven ud af kraft hos kristne.⁹⁷ Loven har blivende betydning, men må ikke opfattes som frelsesvej, men som en gudgivet rettesnor for de kristnes livsførelse.⁹⁸ Kristi kærlighed er forbillede for den kærlighed, der skal fylde de enkelte bud, og sådan set er kristen livsførelse opfyldelse af Kristi lov (Gal 6:2, 1 Kor 9:21).⁹⁹

Søe nævner, at man i teologien søgte at få en form for klarhed over bibelstoffet ved at sondre mellem 1) ceremonilove, som blev tolket typologisk i Hebræerbrevet og allegorisk i Barnabasbrevet, 2) juridiske love, som kun havde nationaljødisk gyldighed og 3) moralske love, som af Thomas Aquinas og Martin Luther blev tilkendt blivende gyldighed, fordi de blev opfattet som udtryk for *lex naturalis*. Det var dekalogen og kærlighedsbudene, som blev givet for at forklare det dunkle lys i naturen. Senere hævdede Schleiermacher, at GT var "en overflødig autoritet".¹⁰⁰ Søe hverken bifalder

94. Søe skrev 14:16, men det er Luk 14:1-6 (Søe, *Kristelig Etik*, 99).

95. Søe, *Kristelig Etik*, 100.

96. Søe, *Kristelig Etik*, 106.

97. Søe, *Kristelig Etik*, 106.

98. Søe, *Kristelig Etik*, 106-107.

99. Søe, *Kristelig Etik*, 107.

100. Søe, *Kristelig Etik*, 107.

eller afviser opdelingen i de tre lovtyper, men mange af de forhold, som han har trukket frem undervejs, har bekræftet, at det er de moralske love og ikke ceremonilovene og de juridiske love, der tilkendes gyldighed i NT. Søe opfordrer til videre studie af både GT og NT samt forholdet mellem dem. Han gør opmærksom på, at der bag de juridiske love ligger værdier, som ikke må glemmes, og at der er etiske love i Mosebøgerne og profeternes forkyndelse, der kan have relevans også selv om de ikke direkte er nævnt i NT i form af dekalogen eller det dobbelte kærlighedsbud. Et eksempel er de mosaiske love og regler for jubelåret (3 Mos 25). De blev måske aldrig indført i det gamle Israel og kan og skal ikke indføres i en nutidig etik, ifølge Søe. Men de giver indtryk af, at jorden ikke var privatpersoners ejendom men derimod Guds. Noget i NT og endnu mere i GT vil ikke kunne anvendes i en nutidig kristen etik, men det overflødiggør ikke studiet og brugen af bibelen i etikken.¹⁰¹ Det er Søes 500 sider lange lærebog et eksempel på, idet bibelstoffet fylder overordentlig meget gennem hele fremstillingen.

Den svenske teolog Ruben Josefson har fremlagt en tolkning af forholdet mellem *lex naturae*, Moseloven og dekalogen hos Luther. Han nævner de næsten obligatoriske dele, at Moseloven er jødernes *Sachsenspiegel*, og at ud af De ti Bud flyder alle andre bud i Moseloven, dvs. de juridiske og ceremonielle bud. Men De ti Bud og de andre bud flyder sammen således, at Moseloven er en helhed. Som sådan har Moseloven ikke krav på hedninger og ej heller på kristne. Moseloven har gyldighed for jøder.¹⁰² Alligevel mener Luther tydeligvis, at De ti Bud kommer fra Gud. I prologen til De ti Bud taler Gud til det udfriede jødiske folk. Hedninger og kristne blev ikke udfriet fra Ægypten. Men det afgørende for Luther er, at Moses og hele GT vidner om Kristus. Man kan ifølge Luther ikke identificere GT med loven, for der findes både lov og evangelium i både GT og NT. I sin forkyndelse bruger Luther både moralloven og evangeliet fra Mosebøgerne.¹⁰³ Luther understreger bl.a. i "Eine kurze Form der zehn Gebote", at mennesket gennem loven opdager, at det er synd og ondt.¹⁰⁴ De bud, Moses har givet, er indplantet i mennesket af naturen og stemmer med naturen, jf. Luthers skrift "Unterrichtung, Wie sich die Christen in Mosen sollen Schicken". Josefson påpeger, at "Lex naturae bliver därför den kritiska principen för Mose lag".¹⁰⁵

Det problematiske i Luthers opfattelse er, at Luther stiller tre størrelser i forhold til hinanden, NT, GT og naturloven. Hos Luther er NT øverst i hierarkiet, og GT er nederst i hierarkiet under NT og den naturlige lov. Det er den etiske vinkel på de tre størrelser, men den dogmatiske og homiletiske vinkel er anderledes. NT forkynder Kristus, og GT forkynder Kristus som forjættelse, men den naturlige lov forkynder ikke Kristus. Alligevel sætter Luther den naturlige lov højere end GT på etikens område. Det er et problem, som behøver udredning og håndtering, hvis man ønsker at arbejde med en luthersk vinkel på teologisk etik.

Et interessant nyere indspil om bibelbrugen i kristen etik er leveret af professor Svein Olaf Thorbjørnsen.¹⁰⁶ Thorbjørnsen forudsætter, at både GT og NT er normative i den teologiske etik men

101. Søe, *Kristelig Etik*, 108.

102. Ruben Josefson, *Den naturliga teologins problem hos Luther*, (Uppsala: A.-B. Lundequistska Bokhandeln 1943), 84-85.

103. Josefson, *Den naturliga teologins problem hos Luther*, 86-87.

104. Josefson, *Den naturliga teologins problem hos Luther*, 87.

105. Josefson, *Den naturliga teologins problem hos Luther*, 88.

106. Svein Olaf Thorbjørnsen "Teokratitankens betydning for gammeltestamentlig bibelbrug i kristen etik", *Teologisk Tidsskrift* 1-2016, årg. 5, 23-44.

ikke i samme grad. I GT havde teokratiet, gudstyret en afgørende normativ funktion. Det får nedslag i torahens bud og regler om næstekærlighed og et retfærdigt samfund. I GT er tanken, at Jahve ikke kun er Israels Gud konge men hele jordens skaber. I NT er der ikke nogen teokratitanke, men alligevel anses kejserens magt at være underlagt Gud.¹⁰⁷ Lovstoffet i GT bliver behandlet på forskellig måde i NT, men Gud er stadig den normative autoritet. Thorbjørnsen mener, at kristen etik i dag må give NTs bekræftelse af og Jesu holdning til GTs etik betydelig vægt.¹⁰⁸ Thorbjørnsen mener, at det bærende fra GT over NT til en nutidig kristen etik er gudstroen og skabertroen, men GTs etik og særligt dekalogen spiller en vigtig rolle i NT, men på nogle punkter sker der en radikaliserings og på andre punkter en relativisering. I NT betragtes helligheden i højere grad som en gave end i GT. Thorbjørnsens konklusion er: “Kristen etik er forpligtet på den åbenbaring av Guds vilje, som vi finder i GT og NT, om GT leses i lys av NT”.¹⁰⁹ Det er en konklusion, som hermed får tilslutning, om end Thorbjørnsens vinkel på stoffer ikke søger specifikt efter hvilke konkrete handlingsforskrifter, der stadig er normative.

Problematisk Luthertolkning

Lutheropfattelsen der bestemmer tolkningen

Problemstillingen angående Moseloven er kun interessant for teologer, der har en interesse for konservativ teologi. Men synspunktet, at hele Moseloven er ophævet har også været fremført af konservative teologer.¹¹⁰ Niels Ove Rasmussen skrev i 1977: “Ingen af Moselovens mange bud og forskrifter har derfor længere krav på os, som i troen hører Kristus til”.¹¹¹ Det er en uholdbar måde at beskrive sagen på, for dermed siges, at også det første bud er ophævet. Men det har aldrig været tilladt at dyrke alverdens afguder hverken i gammeltestamentlig tid, mellemtestamentlig tid, nytestamentlig tid eller i kirkehistorisk tid. Det første bud har krav på enhver kristen, fordi en kristen trods troen på Jesus Kristus stadig har et syndigt kød i sit indre, som det første bud skal tale til. Det kristne menneske er ikke et syndfrit menneske.

Senere i fremstillingen vil den måde at udtrykke sagen blive taget op, for den fører andre problemer med sig. Luthers tolkning af naturloven bliver gjort til højere målestok end Moseloven.¹¹² Naturloven er en filosofisk konstruktion, der hidrører fra græsk filosofi særligt fra stoikerne. Den findes i utallige fortolkninger, fordi den er en uskreven lov, som det enkelte menneske kan afkode og fortolke, og

107. Thorbjørnsen, “Teokratitankens betydning”, 31.

108. Thorbjørnsen, “Teokratitankens betydning”, 37.

109. Thorbjørnsen, “Teokratitankens betydning”, 41.

110. Niels Ove Rasmussen, der senere er kendt som Niels Ove Vigilius, mente, at kristne er helt fri fra loven i åndelig forstand, for Kristus er lovens opfyldelse. Kristus er kommet med en bedre pagt end den gamle. Loven har aldrig været frelsesvej og er ikke forpligtende for kristne i dag. Moses er ikke lovgiver, men kan godt være lærer, men Jesus og apostlene er bedre lærere end Moses. Niels Ove Rasmussen er afvisende til tredelingen af Moseloven i ceremonielle, juridiske og moralske love. Han vil dog godt læse Moseloven som Kristusvidnesbyrd. Det er ifølge ham den blivende betydning for kristne i dag (Niels Ove Rasmussen, “Mose lov – Hvad forpligter?”, *Pro-fide* nr. 1, 1977, 7-11. Trykt igen i *Nyt Liv* #1/2022, 26-30).

Jørgen Sejergaard gjorde i 2005 gældende, at hele Moseloven var sat ud af kraft og ikke havde gyldighed for kristne. Han begrundede det med Ef 2:15 (Jørgen Sejergaard, “Moseloven gælder ikke kristne”, *Kristeligt Dagblad* d. 27. december 2015).

111. Niels Ove Rasmussen, “Mose lov – Hvad forpligter?”, *Pro-fide* nr. 1, 1977, 9.

112. Hallvard Jørgensen, “Er Moseloven bindende for oss kristne? – Ei undersøkning i Luthers teologi”, *Fast Grunn* 2006, 31-38.

derfor bliver fortolkningerne altid subjektive. Luther indfører en ikke-bibelsk målestok til dommer over bibelteksterne. På det punkt følger Luther ikke sin egen regel om, at Skriften skal være sin egen fortolker.

Der er elementer i Moseloven, som ikke er ophævet og aldrig har været ophævet. Når Skaberens, Israels Gud, Jesu Kristi Far siger: “Du må ikke have andre guder end mig” (2 Mos 20:3, 5 Mos 5:7), så er det et bud, som er grundlæggende i Moseloven. Paulus generaliserer og siger, at mennesker ikke dyrkede Skaberens, men faldt fra ham og i stedet dyrkede skabninger som afguder, hvorved de pådrog sig dom (Rom 1:25). Paulus’ udsagn indikerer, at det første bud af De ti Bud står fast som en bærebjælke fra Skabelsen til dommen.

Der er intet i den mellemtestamentlige tid, der peger i retning af, at det første bud skulle være ophævet. De antikke jødiske skrifter, pseudoepigraferne *De tolv patriarkers testamenter* og *Jubilæerbogen* fastholder både det første bud og næstekærlighedsbuddet, som strukturerende ramme for de andre bud. Jøden Filon, der levede samtidigt med Jesus, deler endda De ti Bud op i 5 bud, der handler om gudsfrygt og 5 bud, der handler om retfærdighed.¹¹³

Blandt de første kristne var der jødekrigstne, der havde Moseloven med i deres kulturelle bagage, og hedningekristne, der ikke havde det. Det gav spændinger og konflikter. Ved apostelmødet i Jerusalem søgte man at finde nogle kompromisser, som parterne måtte kunne leve med (ApG 15:1-35). Man vedtog ikke at afskaffe Moseloven som helhed. De vedtog ej heller at afskaffe De ti Bud og de etiske regler, der i øvrigt er bekræftet i NT. Derimod afviste man, at omskærelsen er nødvendig til frelse. Dåben var det nye pagtstegn. I den konfliktsituation vedtog de under Helligåndens ledelse (ApG 15:28), at de kristne skulle holde sig fra besmittelse med afguder, utugt, kød af kvalte dyr og fra blod (ApG 15:20, 28-29). Det er en fastholden af konkrete bud i Moseloven, hvor hedningers livsførelse kunne være til forargelse for jøder.¹¹⁴ Begrundelsen var klar: “For Moses har fra gammel tid sine forkyndere i alle byer og læses op i synagogerne hver eneste sabbat” (ApG 15:21). De fire regler, der i den konkrete konflikt skulle supplere De ti Bud og de øvrige etiske regler, der konkretiserer De ti Bud, skulle regulere adfærden på de punkter, hvor anstødet var størst for de jødekrigstne. Det var nemlig mange tusinde jøder, der blev Kristustroende, og som stadig brændte af iver for loven (ApG 21:20-25). Apostelmødets dekret sikrede, at den værste forargelse var formildet for de jødekrigstne.

Var det Jesus, der ophævede Moseloven? – eller var det apostelmødet? Hvornår blev Moseloven ophævet? – og hvornår blev det første bud genindført, så Paulus kunne forudsætte det i indledningen til Romerbrevet? Da Jesus diskuterede skilsmisse og gengifte med de jødiske lærde, henviser han til en konstant element: Han sagde: “Har I ikke læst, at Skaberens fra begyndelsen skabte dem som mand og kvinde og sagde: Derfor skal en mand forlade sin far og mor og binde sig til sin hustru, og de to skal blive ét kød?” (Matt 19:4-5). Jesus forudsætter en vis kontinuitet fra GT til NT og minder om en konstant størrelse, og resten af diskussionen handlede om de regler, der var kommet ind for overtrædelsernes skyld, og som gjorde livet muligt i kompromisernes verden.

113. Erik Waaler, “Nestekjerligheten og Guds bud”, *Fast Grunn* 2006, 56-61.

114. En gennemgang af de 4 forbud kan måske ses i lys af regler fra Mosebøgerne: 1) Afguder kan hentyde til spisning af andres afgudsofferkød (2 Mos 34:15). 2) Utugt er måske en hentydning til ægteskab mellem nærtbeslægtede personer jf. 3 Mos 18:6-23. Måske er det også dette, som Paulus henviser til i 1 Kor 5:1. 3) Kød af kvalte dyr hentyder måske til 1 Mos 9:4. 4) Blod hentyder måske til 3 Mos 3:17 og 17:14.

Da Jesus diskuterede med en lovkyndig jøde om loven var spørgsmålet til Jesus: “Mester, hvad er det største bud i loven? Han sagde til ham: Du skal elske Herren din Gud af hele dit hjerte og af hele din sjæl og af hele dit sind. Det er det største og det første bud. Men der er et andet, som står lige med det: Du skal elske din næste som dig selv. På de to bud hviler hele loven og profeterne” (Matt 22:36-40). Jesus bringer to citater fra Moseloven (5 Mos 6:5, 3 Mos 19:18). Jesus stadfæster de to bud og siger, at de er bærebjælker i hele GT. Der er derfor intet i tekstmaterialet, der tyder på, at disse dele af Moseloven er ophævet og genindført. Derfor må tanken om, at hele Moseloven er afskaffet, afvises.

Derimod er der i NT eksempler på, at nogle dele af Moseloven eksplicit er ophævet, og at andre dele implicit er ophævet – uden at alt er ophævet. Det vil søges påvist i det følgende.

Der er eksempler på, at der er overlapning fra den gamle pagt til den nye pagt. Da Jesus helbredte en mand for spedalskhed, bød han ham: “bliv undersøgt af præsten, og bring den offergave, Moses har fastsat, som et vidnesbyrd for dem” (Matt 8:4). Umiddelbart derefter helbreder Jesus en tjener for en hedensk officer. Han berømmer den hedenske officers tro (Matt 8:5-13). Der er elementer fra både gammeltestamentlig og nytestamentlig tænkning i en og samme tekst. Spedalskhedsloven henfører til den gammeltestamentlige tid, og integreringen af troende hedninger hører til nytestamentlig tid.

Drøftelse af bibelstoffet

Sammentænkning af helheden

I det følgende vil jeg fremstille mit eget syn og konkretisere det. Jeg vil hævde, at der i alle bibeltekster er en sund nomisme, fordi Gud er god, sandfærdig og retfærdig. Eller sagt med Paulus: “Så er loven da hellig og budet helligt og retfærdigt og godt” (Rom 7:12). Gud er den samme, det faste holdepunkt og den lov, som hans væsen også udtrykker, rummer noget konstant. Men der er frelseshistorisk forskel på GT og NT. Guds kærlighed og barmhjertighed er udtrykt i evangeliet. Det kan der skrives meget om, men det er ikke emnet her.

78 % af Bibelen består af GT, og af de 22 %, som vi kalder NT, er omtrent 30 % af indholdet enten direkte citater fra GT eller indirekte hentydninger til stof fra GT. Walter C. Kaiser, Jr. har redegjort for mange forsøg på at lave statistik på GTs baggrund for NT.¹¹⁵ Tendensen er klar. Tager man Mosebøgerne eller GT væk, så forsvinder også en del af NT. Det bliver undermineret. Sverre Bøe har fremlagt overvejelser om hvilke steder i GT, der oftest bruges i NT.¹¹⁶

Den traditionelle jødiske tolkning af Moseloven indebærer, at den rummer 613 bud. De bud er opdelt i 365 forbud og 248 påbud. Det var Moses Maimonides (1138-1204 e.Kr.), der i middelalderen opstillede den definitive liste på 613 bud,¹¹⁷ opdelt i 365 forbud i Moseloven (et for hver dag i året) og 248 påbud i Moseloven (et for hver knogle i kroppen). Bagved ligger den sympatiske tanke, at Gud er god og har omsorg for hele min tid og hele min person. Vi ved nu, at der er 206 knogler i kroppen.¹¹⁸ De 613 bud skulle svare til de 613 kerner, der angiveligt er i et granatæble. På internettet

115. Walter C. Kaiser Jr., *The Uses of The Old Testament in The New*, (Chicago: Moody Press 1985), 1-14.

116. Sverre Bøe, “Brugen av Det Gamle Testamente i Det Nye Testamente”, *Budskap 2004 Årsskrift for Fjellhaug Misjonshøgskole (FMH)*, (Oslo: Fjellhaug Skoler 2004), 7-18.

117. John H. Sailhamer, *The Pentateuch as narrative – A Biblical-Theological Commentary*, (Grand Rapids: ZondervanPublishingHouse 1992, 78-79.

118. David Shier, Jackie Butler & Ricki Lewis (ed.): *Hole's Essentials of Human Anatomy and Physiology*, (Ninth Edition), (New York: McGraw-Hill 2006), 135.

findes lister over de 613 bud.¹¹⁹

På den anden side kan vi heller ikke læse GT uden gennem de briller, som vi får udleveret af Jesus og apostlene i NT. Hvis man læser GT uden NT, kan man meget let føres til en position som Markions blot med modsat fortegn, så NT bliver nedvurderet.

I NT sammenfatter Jesus loven og profeterne i den gyldne regel (Matt 7:12) og det dobbelte kærlighedsbud (Matt 22:34-40). Det er forkert, når Gary Chapman skriver: "De to bud gør alle andre bud overflødige, fordi alt andet udspringer af dem".¹²⁰ Paulus siger, at de andre bud sammenfattes i kærlighedsbudet (Rom 13:8-10). De ti Bud og den etiske undervisning, som Moses, profeterne, Jesus, Paulus og apostlene kom med, indholdsbestemmer kærlighedsbudet. Paulus skriver ikke, at kærlighedsbudet erstatter de andre bud, men at det sammenfatter dem. Det forudsætter, at kærlighedsbudene og de andre bud svarer til hinanden.

Gud har åbenbaret sin lov, og den har fået forskellige nedslag i Mellemøsten og i mødet med græsk filosofi og romersk retstænkning. Sådan møder vi det i det samlede bibelske vidnesbyrd. Udfordringen består i at se sammenhænge i teksterne.

Forskel på etiske og juridiske regler

Som en del af mit teologiske arbejde på DBI har jeg fra 1996 og frem været involveret i den store diskussion om kirkelig velsignelse/vielse af homoseksuelle par i Danmark. Den har en udløber i 2015, fordi den regering, der sad fra 2011 til 2015 i Danmark, indførte mulighed for juridisk kønsskifte.

I 1996 var jeg formand for det udvalg, som De otte kirkelige organisationer på den kirkelige højrefløj bad skrive en rapport med titlen *Kærligheden glæder sig ikke over uretten!*¹²¹ I den rapport svarede vi, at Guds skaberordning og bud viser, at ægteskabet mellem en mand og en hustru er Guds gode ordning med mennesket, og alternativet er ugift stand, singlelivet, som det hedder nu. Vi afviste vielser for par af samme køn, fordi det strider imod Guds skaberordning og De ti Bud. Går du ind for dødsstraf for homoseksuelle? - sådan spurgte man mig ofte efter den debat. Det står der jo i Moseloven. Nej, jeg går ikke ind for dødsstraf for homoseksuelle. Men spørgsmålet viser, at der er alvorlige misforståelser i omløb, og at der er brug for både forklaring og afklaring. Der skal gøres forsøg på at forstå teksterne på deres egne præmisser og deres sammenhænge. Det er for let blot at afvise problemstillingen.

Juridiske love rummer en mulighed for dom og strafudmåling. I byretten kan man idømmes fængsel, og i andre mindre sager kan man få bøder eller klip i kørekortet. De juridiske love har altid en sanktionsmulighed med strafudmåling. Ellers bliver de ikke taget alvorligt.

Anderledes er det med etiske love. De hviler i kraft af deres ontologiske status. De kan brydes, uden at der umiddelbart falder en straf. Men den etiske integritet og fællesskabet kan lide skade. Der er derfor ikke vandtætte skodder mellem etiske og juridiske love. Der ligger ofte etiske overvejelser bag lovgiveres overvejelser om at stramme op på lovgivningen.

I Moseloven har vi mange glimrende eksempler på sammenhæng mellem etiske og juridiske love, selvom de er forskellige.

119. En opstilling findes på: <http://www.jewfaq.org/613.htm> [Læst 2019-01-17].

120. Gary Chapman, *100 kærlige hilsner*, (Fredericia: Fokal 2014), 9.

121. Tilgængelig på: <https://dbi.edu/resurser/udtalelser/> [Læst 2019-01-17].

Et eksempel på en etisk regel:

“Du må ikke have samleje med en mand, som man har samleje med en kvinde. Det er en vederstyggelighed” (3 Mos 18:22).

Et eksempel på en juridisk regel om samme emne:

“Hvis en mand har samleje med en mand, som man har samleje med en kvinde, har de begge to begået en vederstyggelighed. De skal lide døden. De har selv skylden for deres død” (3 Mos 20:13).

Her er der koblet en strafudmåling til i den juridiske regel. Det fremgår af NT, at misbilligelsen af homoseksuelle handlinger er stadfæstet, og at dødsstraffen som juridisk størrelse hørte den gammeltestamentlige tidsalder til.¹²²

I Moseloven er der forbud imod, at mennesker har seksuelt samkvem med dyr (3 Mos 18:23). Det er en enkel konkretisering af det 6. af De ti Bud, på samme måde som forbuddet imod, at to mænd har samleje med hinanden, er en konkretisering af det 6. bud. I GT er der ikke noget eksplicit forbud mod seksuelt samkvem mellem to kvinder, men der er en kraftig misbilligelse af det i NT (Rom 1:26). Det er også en konkretisering af det 6. bud. Bernadette Brootens forskning har påvist, at Paulus er den første i verdenshistorien, som udtaler sig parallelt om mandlig og kvindelig homoseksualitet på en og samme tid. Det sker i Rom 1:26-27. Dermed afviser Paulus pardannelse af sammen køn både mandlige og de kvindelige, som fandtes lokalt i den ægyptiske del af Romerriget, og som havde en vis juridisk anerkendelse.¹²³

Til en juridisk lov hører strafudmåling, og Winther-Nielsens eksempel “Man må ikke tage en håndkværn eller bare den øverste kværnsten i pant, for så er det selve livet, man tager i pant” (5 Mos 24:6) står isoleret i hans tekst, men i Moseloven er der i det efterfølgende vers foreskrevet dødsstraf. Det grundlæggende etiske princip er, at man skal værne om livet. Konkretiseringen med strafudmåling er en juridisk lov. Der er selvfølgelig ikke vandtætte skodder mellem de forskellige typer af regler.

I NT er der ikke opstillet et excelark, hvor man kan se hyppigheden af forekomster i de tre grupper med vandtætte skodder imellem. Men der er forskel på forskellige typer af regler. NT bekræfter det etiske bud imod mandlig samleje med en mand, men NT gentager ikke det juridiske krav om dødsstraf i civilsamfundet.

Ingen dennesidige juridiske love påbudt i NT

Moselovens jura var de facto sat ud af kraft på Jesu tid. Landet var besat af romerne, og det har betydning for en række hændelser. Det jødiske råd med ypperstepræsten i spidsen var ophidset og beskyldte Jesus for blasfemi (Matt 26:59-68). Der var foreskrevet dødsstraf ved stening i Moseloven (3 Mos 24:16). Men jødernes ledere kunne ikke eksekvere en dødsstraf, for deres lovgivning var sat ud af kraft. De måtte have den hedenske besættelsesmagt til at udføre dødsstraffen. Situationen ved

122. Carsten Elmelund Petersen, “Homoseksualiteten og dødsstraffen i GT”, *Budskabet* 3/1997, 45-49.

123. Bernadette Brooten, *Love between Women - Early Christian Responses to Female Homoeroticism*, (Chicago: The University of Chicago Press 1996), 332-336.

Jesu fødsel var, at jøderne havde fået kejser Augustus, men beholdt kong Herodes den Store – helt analogt med den danske samarbejds politik under Anden Verdenskrig: Vi fik Hitler, men beholdt Stauning.

Der er naturligvis en refleksion angående steningen af Stefanus. Romerne nåede ikke at gribe ind, og vi ved ikke, om det fik et efterspil, eller om romerne blot betragtede det som et internt jødisk anliggende, som ville gå i sig selv, som der er andre eksempler på (ApG 18:12-17). Men efter jødernes opfattelse skulle Stefanus stenes for blasfemi i overensstemmelse med Moseloven (3 Mos 24:16).

En senere hændelse på tempelpladsen får et andet retsligt efterspil. Paulus er på tempelpladsen som en forholdsvis ny kristen og argumenterer for sin tro (ApG 21:27-40). Jøderne er i blodrus, og de beskylder Paulus for at være imod loven og templet. Ifølge jødernes tolkning af Moseloven skulle Paulus stenes for blasfemi. Men Paulus bliver reddet af retten, ikke Moselovens ret, men af Romerretten. Og resten af Apostlene Gerninger handler om, hvad der sker under det videre forløb efter, at han ankede sin sag til højeste retsinstans, kejseren i Rom. Paulus havde tidligere skrevet til den kristne menighed i Rom, at de skal indrette sig efter øvrighedens gældende lovgivning (Rom 13:1-7).

Som svar på Winther-Nielsens opgør, kan jeg sige, at der intet sted i NT er noget påbud om, at Moselovens juridiske civillovgivning skal gøres gældende i civilsamfundet. Det strider imod de nævnte NT tekster.

Derimod er det efter min opfattelse meget sympatisk, at kristne lader sig inspirere af de grundlæggende principper i Moseloven. I NT er der en typologisk tolkning af de juridiske love på Jesus Kristus, som påtog sig den ultimative straf, og der er en symbolsk tolkning af de juridiske love i GT i det kristne liv, idet kødets syndige og gudsoprørske drifter og handlinger skal dræbes og korsfæstes i det indre menneske (Gal 2:19-20).

Moseloven som juridisk lov i dag?

Nogle har villet gøre Moselovens juridiske regler gældende som en slags bibelsk sharialov. Det kan man få et indtryk af gennem Egon Clausens bog *Øje for øje* fra 2003.¹²⁴ I Texas i byen Nachodoches er der 190 kirker, og Bibelen er autoritet på sin egen måde. Bibelen kan gøre den enkelte til en bedre arbejder, en bedre chef, en bedre ægtefælle, en bedre bilist og en bedre skoleelev, skriver Egon Clausen ganske ironisk. Da han var på tur i Texas, kørte der en retssag i en af byerne. En mand ved navn Joe Collins var blevet myrdet. Nævningene var bibeltroende kristne, og de læste fra 4 Mosebog 35,10 og vers 16-18 og 33. Der står: "Herren talte til Moses og sagde ... hvis én rammer nogen med en genstand af jern med døden til følge, er det manddrab; drabsmanden skal lide døden. Og hvis én griber en sten, som man kan blive slået ihjel af, og rammer nogen med den, med døden til følge, er det manddrab, drabsmanden skal lide døden. Eller hvis en griber en genstand af træ, som man kan blive slået ihjel af, og rammer nogen med den, med døden til følge, er det manddrab; drabsmanden skal lide døden ... I må ikke vanhellige det land, I bor i. Blod vanhelliger landet, og for det blod, der udgydes i det, kan der kun skaffes landet soning ved blodet af den, der udgød det".¹²⁵ Citatet er der ikke noget galt med, men anvendelsen af det gjaldt det gamle Israel. Men hvordan skal landets love indrettes i dag? Det, som er oprørende for Egon Clausen, er, at der er dødsstraf begrundet i GT, og at

124. Egon Clausen, *Øje for øje – En beretning fra det modernes bagside*, (København: Gyldendal 2003).

125. Egon Clausen, *Øje for øje*, 24.

det anvendes helt uproblematisk i dag uden mellemregninger. Moseloven ønskes brugt som en slags sharialov for kristne i USA. Det rejser spørgsmålet: Hvordan skal man forstå Moseloven og bruge den i dag?

Øje for øje og tand for tand

I Moseloven findes et princip, som ofte trækkes frem. Det er den berømte gengældelsesens lov (ius talionis), “liv for liv, øje for øje, tand for tand” (2 Mos 21:24 og 3 Mos 24:20). Fejltolkningen af dette sted består i, at man betragter det som en opfordring til hævn og blodfejde. Sådan har man brugt dette sted til at holde hele den bibelske etik på afstand. Det er imidlertid ikke en opfordring til blodfejde, men netop det modsatte, at ledelsen skal idømme den skyldige en straf, der er samsvarende med forbrydelsen for derved at stands hævntørsten.

Sammenhængen i det gamle Israel var: “Når mænd kommer op at skændes ...” (2 Mos 21:18), og “Når mænd kommer op at slås ...” (2 Mos 21:22), og der skete skade, skal der findes en løsning. I udtrykket “liv for liv, øje for øje, tand for tand ...” var der ikke tale om en etisk regel, men derimod om et princip for juridisk praksis, der sagde, at den straf, der udmåles, skulle stå i de rette proportioner til den forbrydelse, som var begået. Det var samfundet, ledelsen, der skulle idømme straf. Der var ikke plads for personlig hævn. Princippet afdramatiserer konflikten, idet ingen straf måtte være større end den forbrydelse, der var begået.

Ceremoniregler og juridiske regler

Når en person begik bevidst, forsætlig synd, så det var i ond hensigt, skulle det straffes. Straffen var reguleret i de juridiske regler med sanktioner som f.eks. dødsstraf. Anderledes var det med den generelle syndige tilstand og de uforsætlige synder.

Den generelle syndige tilstand blev sonet ved et brændoffer, hvor synden blev overført til offerdyret ved håndspålæggelse, inden det døde (3 Mos 1:1-17). Ved uforsætlige synder blev synden sonet ved et sonoffer, hvor synden også blev overført til offerdyret ved håndspålæggelse (3 Mos 3:1-17).¹²⁶

I Moseloven er der eksempler på ceremonilove, hvortil der var knyttet dødsstraf, hvis de foreskrevne ofre blev udført på forkert tid og sted (3 Mos 17:1-9). Det viser, at der ikke er vandtætte skodder mellem lovtyperne i Moseloven. Ceremonilovene peger frem på det fuldendte offer, som Jesus Kristus bragte på korset. Offerlovgivningen i Moseloven viser flere grundlæggende forhold. Dyrefrene skulle vise, at Guds opgør med synden skulle koste blod for, at der kunne skaffes soning. I den gammeltestamentlige tidsalder var offerblodet pagtens blod (2 Mos 24:8). I Moseloven er der derfor forbud mod at spise blod (3 Mos 3:17). Det blev givet for at vise respekt for det liv, Gud havde skænket og for det offer, det ville koste at frelse livet. Det fremgår allerede af de såkaldt noakitiske bud (1 Mos 9:4-6). De er typologiske og peger frem på Jesu blod, der blev udgydt på korset. Det understreges flere gange hos forskellige evangelister, at livet er i blodet, og der gives evigt liv gennem modtagelsen af Jesu blod. Et eksempel i en debat med jøder: “Jesus sagde til dem: »Sandelig, sandelig siger jeg jer: Hvis ikke I spiser Menneskesønnens kød og drikker hans blod, har I ikke liv i jer. Den, der spiser mit kød og drikker mit blod, har evigt liv, og jeg skal oprejse ham på den yderste dag” (Joh

126. Carsten Vang, “Tredje Mosebog 1-7”, *Bibelnøglen* 1/2019, 12-19.

6:53-54). Da Jesus indstiftede nadveren, sagde han: “Og han tog et bæger, takkede, gav dem det og sagde: Drik alle heraf; dette er mit blod, pagtens blod, som udgydes for mange til syndernes forladelse” (Matt 26:27-28).

Der er intet påbud om, at ofrene skal gentages efter Jesu lidelse, død og opstandelse. I Hebræerbrevet fremstilles Kristus som ypperstepræsten:

“Mens han først siger: Slagtoffer og afgrødeoffer, brændoffer og syndoffer ville du ikke have, og du ønskede dem ikke – og det er dem, der frembæres som ofre ifølge loven – så fortsætter han: Se, jeg er kommet for at gøre din vilje. Han ophæver altså det første for at sætte det andet i kraft, og efter hans vilje er vi blevet helliget, ved at Jesu Kristi legeme er blevet ofret én gang for alle.

Enhver anden præst står dag efter dag og forretter tjeneste og frembærer regelmæssigt de samme ofre, som alligevel aldrig kan fjerne synder, men denne præst har frembåret ét eneste, eviggyldigt offer for synder og derefter taget sæde ved Guds højre hånd, hvor han kun venter på, at hans fjender skal blive lagt som en skammel for hans fødder. For ved ét eneste offer har han for altid ført dem, han helliger, til målet.

Det bevidner Helligånden også for os; for efter at have sagt: Men sådan er den pagt, jeg vil slutte med dem, når de dage kommer, siger Herren: Jeg lægger mine love i deres hjerte og skriver dem i deres indre. Jeg husker ikke længere på deres synd og på deres lovbrud. Men når synden er tilgivet, er der ikke længere brug for syndoffer” (Heb 10:8-18).¹²⁷

“Slagtoffer og afgrødeoffer, brændoffer og syndoffer” er ifølge Hebr 10:8-9 ophævet, og begrundelsen er, at Jesus Kristus har frembåret sig selv som “ét eneste, eviggyldigt offer for synder” (Hebr 10:12). Det er bemærkelsesværdigt, fordi det er skrevet før år 70, hvor templet i Jerusalem blev ødelagt af romerne.¹²⁸ Men synspunktet, at slagtofre er relative i forhold til barmhjertigheden, findes i GT (Hoseas 6:6) og i det mest jødiske af evangelierne (Mattæus 9:13, 12:7). Endvidere siger Hebræerbrevets forfatter om ceremonilovene:

“Dette er et billede på den nuværende tid: Der frembæres gaver og ofre, som, hvad samvittigheden angår, ikke kan føre den, som dyrker Gud, til målet. De er, ligesom mad og drikke og forskellige renser, kun jordiske forskrifter, gyldige indtil tiden for den rigtige ordning” (Hebr 9:9-10).

De ceremonilove, der var foreskrevet i Moseloven, var ifølge Hebræerbrevets forfatter “jordiske forskrifter”. De var tidsbestemte og skulle gennemføres i forberedelsesfasen før Kristi offer. De var til af pædagogiske hensyn, for at mennesker kunne forstå, at synden førte til død (Hebr 10:3-4). Dyreofrene blev ophævet ifølge Hebræerbrevet.

Der er i NT ikke noget påbud om at videreføre ceremonierne og ofrene, som de var påbudt i

127. De tre kirkemøder i Hippo i 393 e.Kr., i Kartago i 397 e.Kr. og i Kartago i 419 e.Kr. regner alle Paulus som forfatter til Hebræerbrevet jf. Henrik Nymann Eriksen, *Hvem skabte Bibelen? Da kirken fik sin kanon*, (Hillerød: LogosMedia 2011), 95.

128. Størstedelen af den oldkirkelige tradition mente, at Paulus var forfatter af Hebræerbrevet, inden han blev henrettet i 64/65 e.Kr. (Torben Kjær, *Introduktion til Det nye Testamente*, (Fredericia: Kolon 2015), 108, 187-188. Det er en speciel formalitet ved brevet, at det mangler afsender, adressat og hilsen, at mange afviser, at Paulus er forfatter til Hebræerbrevet. Grunden til, at forfatteren er anonym, kan netop være Paulus' egen historie. Brevet vil forklare Jesu Kristi offertjeneste for læsere, der er fortrolige med ceremonilovene i Moseloven. Paulus havde været til forargelse for de jødekristerne i Jerusalem, fordi han havde forfulgt dem. Blandt brevets læsere kunne der være jødekristerne kvinder, der var enker, fordi de mistede deres mænd, da den unge Paulus forfulgte de første kristne. Han begræder senere, at han forfulgte de kristne og for frem med vold mod dem (1 Tim 1:13). Han stemte for henrettelser (ApG 26:10). Han forfulgte de kristne med “død og drab” (ApG 22:4).

Moseloven. Men i NT er der basis for den typologiske tolkning af ceremonilovene på opfyldelsen i Jesu Kristi endegyldige offer, og der er en symbolsk tolkning af ceremonilovene på det kristne liv, når Paulus siger, at vort legeme er et tempel for Helligånden (1 Kor 3:16), og han formaner kristne til at bringe deres “legemer som et levende og helligt offer, der er Gud til behag – det skal være jeres åndelige gudstjeneste” (Rom 12:1). Det indebærer at være til rådighed for Gud.

Renhedsforskrifter

I Moseloven er der renhedsforskrifter, som skulle holde Israels folk adskilt fra de andre folkeslag. Der var forskel på rene og urene dyr, og kun perfekte dyr kunne ofres som syndofre. Det fører til både en typologisk tolkning i NT, når Peter taler om “Kristi dyrebare blod som af et lam uden plet og lyde” (1 Pet 1:19), og til en symbolsk tolkning, når Paulus skriver, at Kristus vil føre kirken frem for sig i herlighed, “uden mindste plet eller rynke, hellig og lydefri” (Ef 5:27).

I praksis var det ofte Moselovens spiseregler, der voldte problemer for de første kristne. Renhedsforskrifterne var restriktive, men den åbenbaring fra himmelen, som Peter fik, var afklarende (ApG 10:1-16). Åbenbaringen kom umiddelbart før, at det gik op for ham, at hedninger ikke længere var urene og vanhellige. Det rykkede grænserne, og det første kristne møde, der blev afholdt hos en hedning, Cornelius, fandt sted i Caesarea (ApG 10:17-48).

Kristi lidelse, død og opstandelse har kosmisk betydning. Kristus har rensset den himmelske verden (Hebr 9:23-24), og den jordiske verden. Paulus kan sige: “intet er urent i sig selv, men for den, der regner noget for urent, er det urent” (Rom 14:14). “For de rene er alting rent, men for de befængte og vantro er intet rent; hos dem er både forstanden og samvittigheden befængt” (Tit 1:15). Det er en åndelig tolkning af renhedsforskrifterne i GT. Man kan overveje om den er symbolsk eller typologisk, men renhedsforskrifterne peger frem på Kristus og den virkelighed, der er i troen på ham.

Alt, hvad Gud har skabt, er godt og må modtages med taksigelse. Det gælder både mad og ægteskab, som Paulus nævner (1 Tim 4:3-5). I de 7 menighedsbreve i Joh Åb falder kritik af, at nogle i menighederne spiste afgudsofferkød. Det var ikke offerkødet i sig selv, der var problematisk, men nogle har åbenbart deltaget i kultiske fester, hvor der var både “utugt og spisning af afgudsofferkød” (Joh Åb 2:14 og 2:20).¹²⁹

I NT ser vi dog også en symbolsk tolkning af renhedsaspektet, at renhedsaspektet tolkes på kristenlivet (2 Kor 7:1 og 1 Joh 3:3). Det handler om åndelig renhed, at man holder sig fri af vranglære og bevarer moralsk renhed, at man renser sig fra synden.

Der er i NT ikke noget påbud om at videreføre renhedsforskrifterne i den forstand, som de er påbudt i Moseloven.

De ti Ord

De ti Bud står i en særstilling. De kaldes også De ti Ord.¹³⁰ De ti Ord, også kaldet De ti Bud, har også elementer af flere lovtyper. Et problem vedrørende De ti Bud er nummeringen af budene. Der er forskellig nummerering af budene afhængig af, om det er jødisk, katolsk eller luthersk opfattelse.¹³¹

129. Se min artikel: Carsten Elmelund Petersen, “Samkønnet sex i historisk lys”, *Nordisk Teologi* 2010 <http://www.see-j.net/index.php/nt> [Læst 2019-09-30]

130 Tryggve Kronholm, *De tio orden*, (Stockholm: Verbum 1992).

131. Winther-Nielsen nævner tælleformen (Nicolai Winther-Nielsen, “Mosebøgernes brug som vejledning”, 48).

Det problem lader vi ligge, for i stedet at koncentrere os om indholdet af sagen. Sabbatslovgivning hører måske under ceremonilovene. Der er bemærkelsesværdigt, at sabbatsbuddet et sted begrundes i skabelsens orden (2 Mos 20:8-11, 1 Mos 2:3) og et andet sted begrundes i udfrielsen af slaveriet i Ægypten (5 Mos 5:12-15). I Moseloven henvises ofte til sabbatsdagen (f.eks. 2 Mos 31:12-17, 3 Mos 23:16-17) og sabbatsåret (5 Mos 15:1-18). Det var tydeligvis ikke blot vejledning, som var uhensigtsmæssig at overtræde. Det blev til dom over folket, at de generelt havde tilsidesat sabbatsordningerne i ulydighed mod Gud.¹³² På den baggrund er farisæernes holdning til sabbatten forståelig.

Sabbatsordningen har både en typologisk og en symbolsk tolkning i NT. Den typologiske tolkning kommer stærkt frem i jubelåret, som en et særligt sabbats-sabbatsår (3 Mos 25:1-55). Det er karakteriseret, så profeten Esajas kalder det et nådeår (Esaj 61:1-2) og Jesus anvender det på sig selv (Luk 4:18-19). I Jesu anvendelse klinger en del tekster med (Salme 146:1-10, Esaj 49:8-11). Den typologiske tolkning viser sig også, når Jesus siger, at Menneskesønnen er herre over sabbatten (Matt 12:8). Den symbolske tolkning på kristenlivet er, at sabbatten er til for menneskets skyld (Mark 2:27), og der forestår en hvile for livets gerninger og fra slaveriet under synden, lidelsen, døden og Djævelen (Hebr. 4:9-11).

De første generationer af kristne efter påske- og pinsebegivenhederne i år 33 e.Kr. var ikke i tvivl om nødvendigheden af hvile- og helligdagsbuddets overholdelse. *De tolv apostles lære* sammenfatter, hvad de første kristne betragtede som overleveret fra apostlene. De kristne kan faste onsdag og fredag og på Herrens søndag skal de komme sammen og bryde brød og holde takkeoffer efter, at de først har bekendt deres synder, så deres offer kan være rent.¹³³ I NT er det ikke udtrykt som et eksplicit påbud om hvile- og helligdagsfejring. Men de første generationer af kristne tog sagen alvorligt. Det ses både i *Apostlenes Gerninger* og i *De tolv apostles lære*.

Substansen af den etiske del af buddet er, at hver 7. dag skal være hviledag og helligdag, uanset den ydre form. De første kristne samledes i menigheden den første dag i ugen, fordi Herren Jesus stod op af graven den første dag i ugen, og Helligånden blev udgydt pinsedag, som var den første dag i ugen. De første kristne var jødekristne, der levede i et jødisk samfund, hvor der blev fejret sabbat. De fik forholdene til at fungere, men det førte til en ny praksis.¹³⁴

Der er antydninger i NT, at festkalendere befinder sig på samme niveau som spiseregler (Rom 14:5). I de kristne menigheder udenfor Israel har der været tilpasningsproblemer med hvilken ugedag, der skulle være hviledag og hvilken, der skulle være helligdag. I praksis var sabbatsfejringen for nogle af de første kristne de facto ophævet på samme måde, som de juridiske regler de facto var ophævet. Det tolkes typologisk i følgende udsagn: "Lad derfor ikke nogen dømme jer på grund af mad eller drikke, eller på grund af fester eller nymåne eller sabbatter. Det er kun en skygge af det, som skal

132. Den dom over Israel, som førte til landflygtighed i Babylon i 70 år, skete med henvisning til, at landet skulle få erstatning for sine sabbatter (2 Krøn 36:20-21). I Israel var der stadig "fest, nymånedag og sabbat", men det fremgår af sammenhængen i GT (f.eks. Hos 2:13), at Israels folk havde fyldt disse rammer med dyrkelsen af afguden Baal. Det spiller en rolle i GT, at Israel havde tilsidesat sabbatter (Jer 17:19-27 og Ezek 20:19-24), og det er ikke kun enkelte sabbatter, men hele strukturen med sabbatter, ugefester, sabbatsår og jubelår.

133. "De tolv apostles lære" (Didaché) i Ernst Baasland og Reidar Hvalvik (red.), *De apostolske fedre*, (Oslo: Luther Forlag 1984), 25,28.

134. Ole Christian M. Kvarme, *Evighet i Tidene – En bok om jødisk sabbatsglede og kristen søndagsfejring*, (Oslo: Verbum 1992).

komme, men legemet selv er Kristus” (Kol 2:16-17).

Diskussion

Der er ikke vandtætte skodder mellem etiske love og juridiske love i Mosebøgerne. Der er ikke vandtætte skodder mellem etiske love og ceremonilove i Mosebøgerne. Der er ikke vandtætte skodder mellem ceremonilove og juridiske love i Mosebøgerne. Der er ej heller vandtætte skodder mellem renhedsforskrifter og de andre lovtyper, hvis man regner med renhedsforskrifter som en særlig kategori.

På den baggrund er jeg afvisende overfor den udlægning, som Jason C. Meyer har, og som Winther-Nielsen citerer med tilslutning. Opdelingen i etiske, juridiske og ceremonielle love tjener et godt pædagogisk formål, nemlig at flere mennesker kan forstå mere indhold af bibelteksterne. Udfordringen er at forstå sondringen mellem GT og NT, så aspekterne forberedelse og opfyldelse træder tydeligt frem.

Af det stof, der er taget frem, kan noget konkluderes. Intet sted i NT findes et påbud om, at Moselovens juridiske civillovgivning skal gøres gældende i civilsamfundet. Det strider imod de nævnte NT tekster. Der er i NT ikke noget påbud om at videreføre ceremonierne og ofrene i den forstand, som de er påbudt i Moseloven. Det strider imod de nævnte NT tekster. Der er i NT ikke noget påbud om at videreføre renhedsforskrifterne i den forstand, som de er påbudt i Moseloven.

Winther-Nielsens opgør med “ikke-gyldig, princip-gyldig og evig-gyldig” dvs. opdelingen i ceremonilove, juridisk love og etiske love lykkes ikke,¹³⁵ fordi der i NT er nogle klare grænsemærker overfor de ceremonielle og juridiske love og overfor renhedsforskrifter. De tolkes ikke som normative i NT, men som typologiske og symbolske.

Jens Bruun Kofoed har interessante synspunkter på dette forhold. Bruun Kofoed skriver, at en sortering i lovkatégorier er uholdbar. “For det første er kategoriseringen i etiske, ceremonielle og juridiske love fremmed for bibelteksten selv”.¹³⁶ Det har Bruun Kofoed ret i, hvis man ser på Moseloven isoleret fra resten af den bibelske kanon. Hvis NT inddrages, ser sagen anderledes ud. Af det foregående viser det sig, at grænsemærkerne i NT har betydning for ceremonilovene og de juridiske love. Argumentationen er følgende. Begrebet “provokeret abort” findes ikke i bibelteksterne, men sagen er der, når den fremanalyseres. Begrebet “homoseksuel adfærd” findes ikke i bibelteksterne, men sagen er der, når den fremanalyseres. På samme måde er sondringen mellem lovtyperne der, hvis man ser på sagen ud fra hele Bibelen. Der findes afgørende sondringer mellem GT og NT, når det gælder ceremonielle og juridiske love og renhedsforskrifter. I GT er påbud om bogstavelig overholdelse af renhedsforskrifter, ceremonielle og juridiske love, men de ceremonielle love er ophævet ifølge Hebræerbrevet, og de juridiske love er de facto ophævet ifølge de fire evangelietekster. Hvis man ser på sagen alene fra et gammeltestamentligt perspektiv, kan man ikke se lovtyperne.

Bruun Kofoed nævner som sit andet argument, at man ikke kan se forskel på om en regel hører til den ene eller den anden type love.¹³⁷ Samme indvending har Carsten Hoffmann, og han spørger om

135. Nicolai Winther-Nielsen, “Mosebøgernes brug som vejledning”, 18.

136. Jens Bruun Kofoed, “Skal – Skal ikke? Har Moseloven nogen betydning for kristne i dag?”, *DBI-posten* #03 – Juni 2014, 11.

137. Kofoed, “Skal – Skal ikke?”, 11.

sabbatsbuddet er et moralsk eller et religiøst ceremonielt bud.¹³⁸ Som tidligere nævnt er det ikke noget modargument mod typeopdelingen, idet der er overlap fra etiske love til de andre lovtyper. I Moseloven er sabbatsbuddet både et moralsk bud og et religiøst-ceremonielt bud. Men set fra NT er det stadig et moralsk påbud, der befaler hvile og afkobling fra arbejdet, og et helligdagsbud, der viser, at gudsdyrkelsen skal prioriteres. Det er ikke bundet til den syvende dag i ugen.

I NT er der videreførelse af de moralske love fra Mosebøgerne, og forestillingen om, at kærlighedsbudene erstatter De ti Bud, kan også afvises ud fra *De tolv apostles Lære*. De første kristne læste teksterne sådan, at De ti Bud, Det dobbelte Kærlighedsbud og Den gyldne Regel er den gennemgående røde tråd i den bibelske etik.¹³⁹

Jesus levede syndfrit efter de etiske love og tillige efter renhedsforskrifterne. Han opfyldte og fuldbyrdede både ceremonilove og renhedsforskrifter. Jesus Kristus tog den ultimative juridiske straf, dødsstraffen. Der er stor forskel på læsningen af Moseloven om den læses med eller ud NTs tolkning af Moseloven.

Opdelingen i renhedsforskrifter, ceremonilove, juriske love og etiske love skal sammenholdes med tre typer tolkning; typologisk, symbolsk og nutidig normativ tolkning. Som sådan er Moseloven aktuel for kristne på tre måder, selv om der er en del tidsbestemt stof i Moseloven.

1) Den typologiske tolkning viser profetiske forbilleder på, hvad der senere skete med Jesus. Jesus var tempel (Joh 2,19-21), ypperstepræst (Hebr 7,11-28) og offerlam (Joh 1,29).

2) Den symbolske tolkning viser noget om livet som kristen. Vort legeme er et tempel for Helligånden (1 Kor 3:16). Vi bringer vort legeme som et offer (Rom 12,1). Det fysiske og det åndelige er symbol på hinanden.

3) Den normative tolkning indebærer forpligtende handlingsforskrifter, men her er der brug for et opklaringsarbejde for at se, hvad der er normativt i dag, hvad angår de konkrete tekster og etiske problemer. I NT er der meget materiale, der bekræfter de etiske love fra skabelsen og Moseloven. Det er denne normative tolkning, der er relevant for etikken i dag.

GT som efterladt?

Er GT en efterladt æggeskal og NT en levende kylling?

I det foregående er der argumenteret for, at Moseloven naturligt må inddrages i en teologisk etik, da den ikke kun er en del af den bibelske kanon, men også er struktureret således, at der er forhold, der kan sættes ord på, både hvad angår lovtyper i Mosebøgerne og de forskellige måder, som de tolkes på i NT; typologisk, symbolsk og normativ.

Det er imidlertid ikke alle, der ser sådan på sagen. Et eksempel på en afvisende holdning til Moseloven og GT findes hos Mogens Müller. Han forklarede i 1993, at begrebet frelseshistorie forudsætter, at frelsen ytrer sig i et begivenhedsforløb. Jesus fra Nazareth var ikke blot en forkynder af et evigt og uforanderligt budskab. Det var han for så vidt også, som Müller udtrykte: "Som Kristus optræder Jesus her som den forkyndte forkynder, hvorfor teologien og soteriologien sammenfattes i

138. Carsten Hoffmann, "Gammel Testamente som åbenbaring", i Henrik Bartholdy m.fl. *Skrift og åbenbaring*, (København: Credo Forlag 1997), 71.

139. Ernst Baasland og Reidar Hvalvik (red.): *De apostoliske fedre*, (Oslo: Luther Forlag 1984), 20-21.

kristologien”.¹⁴⁰ Men der er mere i det, for Kristi person, hans lidelse og død er uløseligt forbundet med frelsesforkyndelsen. Det, han bragte, havde en forhistorie, og det skabte historie. Der er tale om både kontinuitet og diskontinuitet, og tillige spørgsmålet om, hvem som er Guds folk. Müller mener ikke, at vejen går fra GT til Kristus, men fra Kristus til en ny læsning af GT. Det fremgår af 2 Kor 3:15-16, at gennem Kristus tages et dække bort, som giver nyt lys over skrifterne af Moses. Matthæusevangeliets placering i frelseshistorien indebærer, at det åbner for hedningefolkenes adgang til frelsen. Jesus ville ikke nedbryde loven og profeterne men opfylde dem (Matt 5:17), og særligt i Matthæusevangeliet er der mange opfyldelsescitater.

Det, som traditionelt er kaldet opfyldelsescitater f.eks. i Matthæusevangeliet (Matt 1:22, 2:15, 2:17, 2:23, 4:14, 8:17, 12:17, 13:35, 21:4, 26:54, 26:56 og 27:9), er ikke udtryk for opfyldelse. Müller mener nemlig, at verbet *plærouv* og verbalsubstantivet *plærâma* skal opfattes som en fuldstændiggørelse i den henseende, at det foregående var mangelfuldt.¹⁴¹ For Müller betyder det, at Det gamle Testamente er udtømt, og det brugbare er indoptaget i de tekster, som de nytestamentlige forfattere skrev. Kirken fik dermed sine egne tekster, som var anderledes end synagogens.

Efter Müllers opfattelse kan opfyldelsen beskrives med en metafor: Efter opfyldelsen efterlader opfyldelsen GT på samme måde som et æg, når udklækningen er opfyldt. Der er alene skaller tilbage.¹⁴² Det skyldes, at der er tale om en ny pagtslutning ved Jesu død. Müller mener, at der i Jer 31-32 og Ez 11 og 36 er udsagn, der taler om en ny pagt, som Matthæusevangeliet er bygget på, og som ifølge Matt 3:15, 20:28, 26:28 indebærer, at Gud skænker mennesket lovopfyldelsen.¹⁴³

Matthæusevangeliet har et tilsnit, som i udpræget grad retter sig mod jødekrigslæsere, og derfor kan det undre, at Matthæusevangeliet ikke direkte citerer disse vers hos Jeremias og Ezekiel. Matthæusevangeliet forholder sig til farisæere, saddukæere, herodianere m.fl. og behandler meget stof om, hvordan Moseloven, de største bud i loven, Den gyldne Regel og De ti Bud skal forstås, og det er påfaldende, at Mattæus ikke citerer de nævnte passager fra Jeremias og Ezekiel. Hvis lovopfyldelsen er skænket med den nye pagt, står spørgsmålet tilbage, hvilken betydning Bjergprædiken og de nævnte debatter om lovens betydning i Matthæusevangeliet har.

I dag fejrer jøder pinsefest som matan torah («Lovens gave») til minde om, at Gud gav Israels folk De ti Bud på Sinai bjerg. De fejrer den fest med henvisning til 2 Mos 19:1, hvor der er en tidsangivelse på 7 uger efter pinse, og med inklusiv tælling bliver det til 50 dage, som angiver tiden efter påskefejringen. Den frelseshistoriske sammenhæng fra åbenbaringen på Sinai til enten jødernes pinsefejring eller til den kristne fejring af Helligåndens udgydelse til tjeneste i Guds kirke fremgår ikke eksplicit af teksterne i GT, men der er vidnesbyrd om, at man i synagogen læste fra 2 Mos 19 på Jesu tid.¹⁴⁴

Der er forskel på GT og NT i frelseshistorisk perspektiv, men det, som Müller fokuserer på, hvad angår frelseshistorien hos Mattæus, er, at det ikke længere er Israel, der er Guds pagtsfolk men kirken. Müller mener, at Guds vilje kommer uforandret til udtryk i dekalogen og det dobbelte kærlighedsbud, hvorimod den ceremonielle del af Moseloven falder bort. Renhedsforskrifterne falder

140. Mogens Müller, “Frelshistorie i Matthæusevangeliet”, *Dansk Teologisk Tidsskrift* 1993, 133.

141. Mogens Müller, *Kirkens første bibel: Hebraica sive graeca veritas?* (Frederiksberg: ANIS 1994), 125.

142. Müller, “Frelshistorie i Matthæusevangeliet”, 137.

143. Müller, “Frelshistorie i Matthæusevangeliet”, 138.

144. Jan Holm Mortensen, *Jesus og de jødiske fester: Israels festkalender som guide til Det Nye Testamente*, (Fredericia: Lohse 2018), 145-147.

også bort hos Mattæus.¹⁴⁵ Når Jesus tolker spørgsmålet om skilsmisse i Matt 19, så nævner Müller, at det også i oldkirken blev tolket således, at det netop var jødernes særlige genstridighed, der var årsag til, at Moses tillod skilsmisse.¹⁴⁶

Müller har ret i, at NT fremstår som opfyldelsen af GT, men han har ikke ret i, at så fremstår GT som ligegyldige æggeskaller, der er en slags affald. Hvis man skal blive i Müllers metaforik, så er GT snarere det kalk, som indlejres i kyllingens knogler, og som bliver en bærende del af den levende kyllings fortsatte liv. For Müllers egen fremstilling vidner tydeligt om, at meget stof fra GT er indlejret i NT, omend det er tolket i lys af opfyldelsen, så Müllers argumentation falder på sin egen urimelighed. Hans tolkning påviser ubrydelige sammenhænge mellem GT og NT.

I sin domstale over farisæerne indleder Jesus med en bemærkning, der ofte overses. Domstalen introduceres med følgende: “Da talte Jesus til skarerne og sine disciple og sagde: “De skriftkloge og farisæerne sidder på Moses' stol. Alt det, de siger til jer, skal I derfor gøre og overholde, men I skal ikke gøre, som de gør, for de gør ikke selv, hvad de siger ...” (Matt 23:1-3). Det bemærkelsesværdige er, at Jesus anerkender Moses stol, og han anerkender, at alt det, som siges i overensstemmelse med Moses, skal gøres og overholdes uanset, om det formidles af hyklere. Farisæernes hykleri består ikke i, at de fastholder Moses, men at de tilføjer en række ting til Moseloven, som forvrænger dens hensigt (Matt 23:4-7 og 13-36). Farisæerne og de skriftkloge havde tilpasset loven, så den var mulig at overholde for det viljestærke menneske (Matt 5:20). Jesus kritiserede farisæerne for deres hykleri (Matt 6:2, 6:16). De tilsidesatte Guds ord, Guds bud til fordel for fædrenes overleveringer, menneskers bud (Matt 15:2 og 15:6).

Jesus tilkendegiver, at der er sondringer i Moseloven, som må tages i betragtning, idet han kritiserer farisæerne for ikke at forstå, at “ret, barmhjertighed og troskab” er den tungtvejende del af Moseloven i forhold til tiende af mynte, dild og kommen (Matt 23:23).

Hejne Simonsen har understreget, at Jesus ikke ville tilsidesætte loven jf. Matt 5:18f. Jesus siger også, at farisæerne har sat sig på Moses stol, og hvad de siger skal gøres og holdes. Så langt så godt, men Jesus gør op med farisæernes hykleri, fordi de ikke er i stand til at kende forskel på stort og småt i loven. Stridssamtalerne og antiteserne i Bjergprædikenen viser, at der er tale om en modstilling til, hvad der er sagt til de gamle (Matt 5:17-20).¹⁴⁷ Men den urkristelige tradition, som Matthæus er en del af, er mere jødisk end de andre evangelier, og den rummer et opgør med jødiske traditioner, der ikke nødvendigvis stammer fra torahen. Det viser nogle af antiteserne. Der er hos Matthæus stærke advarsler imod lovløshed (anomia) i Matt 7:23, 13:41, 23:28, 24,12),¹⁴⁸ men det rummer en ændring i forhold til spiseregler, renhedsforskrifter og kultiske forskrifter.¹⁴⁹ Hos Matthæus er der en samling om de største bud i loven, Den gyldne Regel, buddene i dekalogen (Matt 5:21ff., 7:12, 19:18-19, 22:37-40) samt en understregning af barmhjertigheden, retten og troskaben i modsætning til ofre (Matt 9:13, 12:7 og 23:23). Derfor er der undervejs i Mattæusevangeliet en principiel “adskillelse af principiel karakter mellem ceremoniallov og sædelov (de ti bud)”.¹⁵⁰

Hvis Müllers metaforik var rammende, så skulle alt det stof fra GT, som er med i

145. Müller, “Frelshistorie i Matthæusevangeliet”, 147-148.

146. Müller, “Frelshistorie i Matthæusevangeliet”, 151.

147. Hejne Simonsen, “Synet på loven i Matthæusevangeliet”, *Dansk Teologisk Tidsskrift* 1973, 174-175.

148. Simonsen, “Synet på loven i Matthæusevangeliet”, 192.

149. Simonsen, “Synet på loven i Matthæusevangeliet”, 186.

150. Simonsen, “Synet på loven i Matthæusevangeliet”, 193.

Mattæusevangeliet, fremstå som noget, der skal efterlades, og som fremtiden opfordres til at distancere sig fra. Men det er ikke tilfældet. Det fremgår af Müllers andre studier.

I Matthæusevangeliet er der ifølge Müller ikke tale om, at den ceremonielle lov afskrives, men en understregning af, at barmhjertighed er vigtigere end slagtofre (Matt 9:13 og 12:7), og at der er noget, der er større end templet (Matt 12:6). I Matthæusevangeliet er der en samling om De ti Bud og Det dobbelte Kærlighedsbud, som blev bestemmende for den kristne menighed.¹⁵¹

Müller påviste i 1993 en dyb afhængighed mellem Moseloven og dobbeltskriftet Lukasevangeliet og Apostlenes Gerninger.¹⁵² Selv om forfatteren af de to nævnte skrifter er hedningekristen, så er afhængigheden af Moseloven mere fremtrædende end i det jødekristne Mattæusevangelium, påstår Müller. Men hos Lukas er der også et universalistisk perspektiv fra begyndelsen, som senere viser sig stærkt. Det begynder med, at Jesu stamtavle føres tilbage til Adam, mens det hos Mattæus kun føres tilbage til Abraham. Der er mange eksempler på, at Moseloven er forudsætning, f.eks. at personer skildres, som lever “uangribeligt efter alle Herrens bud og forskrifter” (Luk 1:6), at der henvises til Moses og profeterne (Luk 16:29-31), og at Jesus vidnede om, at han var Kristus gennem henvisning til Moses og alle profeterne (Luk 24:25-27, 32, 44-47). Müller mener dog, at spørgsmålet om rent og urent er udeladt i Lukasevangeliet, ligesom han mener, at De ti Bud og Det dobbelte Kærlighedsbud prioriteres i Lukas uden, at der føres et opgør med den øvrige del af Moseloven.

Det universalistiske perspektiv kommer glimtvis. Enken i Sarepta og syrereren Na’aman nævnes (Luk 4:25-26) som eksempler. Samaritanere fremhæves som lovens gørere (Luk 10:30-37 og 17:11-19) i modsætning til jøder, der blot er lovens hørere. Til Guds rige skal de komme fra øst, vest, nord og syd (Luk 13:29).¹⁵³

I Apostlenes Gerninger drages Moselovens betydning for jødekristne på intet tidspunkt i tvivl. Müller mener, at der opereres med en jødekristen epoke, der afsluttes for at overgå til kirkens historie. Stefanus anklages for at tale spottende om Moses og Gud, og falske vidner beskylder ham for at tale “imod dette hellige sted og imod Loven” (ApG 6:11-14). Müller gør opmærksom på, at Stefanus ser en tydelig sammenhæng mellem Moses og Jesus, og siger udtrykkeligt, at Moses fra Gud “modtog livgivende ord at give os” (ApG 7:38).

Det står i spænding til, at Paulus skriver, at Moseloven blev givet for overtrædelsernes skyld (Gal 3:19), og spændingen består i Apostlenes Gerninger, fordi menigheden i Jerusalem fremstilles som lovtro jødekristne (ApG 15:5 og ApG 21:20), men Paulus anklages for at lære frafald fra Moses, fordi han ikke lærer omskærelse og jødiske skikke om rent og urent (ApG 21:21).¹⁵⁴ Det fremgår, at mange tusinde jøder er blevet Kristustroende, og stadigvæk brændte de af iver for livet efter loven (ApG 21:20).

Müller nævner, at apostelmødet blev vendepunktet. Det angav, at omskærelsen ikke blev krævet for at være kristen (ApG 15:28-29) Det fandt anvendelse i de menigheder, hvor der var både jødekristne og hedningekristne. De jødekristne blev ikke bedt om at forkaste loven, men de menigheder, der bestod af hedningekristne, blev orienteret om dekretet (ApG 21:25).

151. Mogens Müller, *Kommentar til Matthæusevangeliet*, (Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2000), 58.

152. Mogens Müller, “Historie som teologi: Om afviklingen af Moseloven i Lukas-skrifterne”, i Mogens Müller og John Strange, *Det gamle Testamente i jødedom og kristendom*, (København: Museum Tusulanums Forlag 1993), 117-150.

153. Müller, “Historie som teologi”, 135-137.

154. Müller, “Historie som teologi”, 131.

Der har i urmenigheden været spænding i tolkningen af Moseloven og GT, blandt jødekristne og hedningekristne, og begge disse grupper har stået i spænding til jøderne. Stefanus mødte anklagen om, at han mente, at Jesus fra Nazareth ville nedbryde templet (ApG 6:14) og Paulus blev anklaget for at vanhellige templet (ApG 21:28). Det har ikke været uden spændinger, at “en stor gruppe præster blev lydige imod troen” (ApG 6:7). Efter Jerusalems ødelæggelse i 70 e.Kr. har både jøder og jødekristne været nødt til at korrigere deres opfattelse af tempeltjenesten i Jerusalem.¹⁵⁵

Müller trækker som beskrevet meget stof frem, som viser, at der er meget stof i GT, som videreføres i teksterne i NT, men han drager en konklusion, som strider imod materialet. Det skyldes flere forhold. Det ene er, at han ikke ser, at stoffet fra GT i nogle tilfælde tolkes typologisk og symbolsk. Det andet, som trækker Müllers konklusion i forkert retning i forhold til stoffet, er, at Müller ser den kristne kirke, som erstatter af jødedommen, og derfor ikke ser velvilligt på, at kristendom og jødedom har et fælles udspring. Müllers position fører enten til erstatningsteologi, der hævder, at kirken har erstattet Israel som Guds folk, eller til en topagtsteologi, der hævder, at der er to veje til Gud, en vej gennem jødedom og en anden vej gennem kristendommen for hedninger. Topagtsteologien har været fremmet efter Holocaust som begrundelse for ikke at drive kristen mission blandt jøder. I økumenisk teologi er udviklet en multipagtsteologi, så der er mange veje til Gud, og at der derfor ikke er grund til at drive kristen mission. Kirken har ikke erstattet Israel, men efter åbenbaringen i Kristus er forskellen på Israel og hedninger ophævet, så enhver, der tror på Jesus Kristus – både jøde og hedning – tilhører Guds folk. I den henseende er Moseloven som pakkelsesløsning, der skulle adskille Israel fra hedningefolkene, ophævet ifølge Paulus (Efes 2:11-22).

Müllers afgørende begrundelse er, at GTs tekster “er bærere af netop det billede af Gud, som den kristne tro er kommet til verden for at forandre”.¹⁵⁶ Det er en fejlslutning.

Carsten Hoffmann repræsenterer en anden og bedre forståelse af forholdet mellem Moseloven og NT. Han sonderer mellem den gamle pagt og den nye pagt. Pagtshistorisk er Moselovens pagt forbi til fordel for den nye pagt ved Jesu blod. Men Jesus ophæver ikke Moseloven, tværtimod skærper Jesus Moseloven og gør op med fejltolkninger af den. Den nye pagt er ikke lovløs. Hoffmanns holdning er klar: “Mose lov er det normgivende grundlag for hele Jesu etiske undervisning. Som etisk grundnorm er Mose lovs tid altså ikke forbi”.¹⁵⁷

Dette illustrerer fint, at Bibelen er en enhed og en helhed, selv om der er to testamenter. Augustin udtrykte det fint, da han skrev, at NT ligger skjult i GT, og at GT bliver åbenbaret i NT.¹⁵⁸ Det er en kristen grundholdning, der ser en rød tråd i en hel og sammenhængende bibel.

Naturligvis er der forskel på jødedom og kristendom. Begge religioner er monoteistiske, men en afgørende forskel er, at kristendommen bekender sig til en treenig Gud; Fader, Søn og Helligånd, mens jødedommen afviser, at Jesus fra Nazareth og Den hellige Ånd er Gud af samme guddommelige væsen som Faderen. Jødedommen og kristendommen har en forskel i hermeneutik. De tolker GT på

155. Müller, “Historie som teologi”, 144.

156. Mogens Müller, “Det gamle Testamente hører ikke hjemme i kirkens tekstrækker”, kronik d. 1. oktober 2018 i *Kristeligt Dagblad* <https://www.kristeligt-dagblad.dk/kronik/det-gamle-testamente-hoerer-ikke-hjemme-i-kirkens-tekstraekker> [Læst 2020-02-10].

157. Carsten Hoffmann, “Gammel Testamente som åbenbaring”, i Henrik Bartholdy m.fl. *Skrift og åbenbaring*, (København: Credo Forlag 1997), 70-71.

158. Henrik Tronier, “Ad kanons vildveje”, i Troels Engberg-Pedersen, Niels Peter Lemche & Henrik Tronier (red.), *Kanon: Bibelens tilblivelse og normative status*, (København: Museum Tusulanums forlag 2006), 230.

to forskellige måder. I 2 Kor 3 kommer forskellen tydeligt frem. Begge tolker Moses, men jøder gør det billedligt talt med et slør for ansigtet, mens kristne tolker Moses ved Åndens tolkning, som billedligt talt er med sløret trukket væk, så der er gennemskuelighed. Henrik Tronier mener, at forskellen kommer frem i to typiske udgaver hos Filon og Paulus. Hos Paulus kvalificeres den typologiske hermeneutik af Herrens Ånd (pneuma kyriou), mens den allegoriske tilgang hos Filon karakteriseres ved logos og sofia.¹⁵⁹ Det er afgørende, at begge religioner har GT som udgangspunkt. Men treenighedslæren er ikke et påfund, som man i oldkirken konstruerede. Man blev klar over, at der allerede i GT var en flerhed i Gud. Det kom til syne i størrelserne Guds ord, Guds visdom, Guds ånd, Guds lov osv.¹⁶⁰ Müllers opfattelse af GT i almindelighed, som også rammer Moseloven, må derfor afvises.

Luthers fortale 1523

I fortalerne til de bibelske skrifter fra 1523 behandler Luther Mosebøgerne.¹⁶¹ Bemærkelsesværdigt er, at Luther mener, at der er tre slags love. Den ene type love er de love, der handler om timelige ting, verdslige love, der skal begrænse ondskaben. Den anden slags love handler om gudstjenestens ydre form. De to nævnte lovtyper svarer til juridiske og ceremonielle love. Den tredje slags love er på et højere niveau end de to førstnævnte og svarer til de etiske love.¹⁶² Luther stiller spørgsmålet, som han måske er blevet mødt med, hvorfor Moses ikke har stillet de tre lovtyper op imod hinanden? Svaret er, at i virkelighedens verden er forholdene blandet, og derfor er lovene også blandet hos Moses. Moses' egentlige formål er, at åbenbare synden ved loven, hvad man skal gøre, og hvad man skal undlade. Men loven giver ikke kraft og evne til at leve det ud. Derfor fremprovokerer loven menneskets synd. Guds lov er nødvendig, for hvor den ikke er, dér er mennesket ramt af fornuftens blindhed.¹⁶³

Luthers introduktion til GT fra 1523 er en meget vigtig tekst, hvor Luther uprovokeret redegør for sit syn. Han skitserer de tre lovtyper, men tilføjer, at de er blandet hos Moses. Det er interessant, idet han dermed medgiver, at lovtyperne er strukturelt forskellige. Han angiver også, at moralloven er på højere niveau end ceremoniloven og de juridiske love, fordi det moralske liv har en specifik åndelig dimension, at skabe syndserkendelse med henblik på modtagelsen af evangeliet om Kristus. Det er også klagende, at selv om loven ikke skal opfyldes med henblik på troen og frelsen, så skal den stadig overholdes og opfyldes med henblik på livet i kærlighed blandt de troende.

Fra 1525 og årene derefter skriver Luther flere gange stærkt distancerende ytringer om Moseloven. Det sker i ophedet polemik imod folk, som han er meget uenig med. Her er det alene pointen, at Luther i den autentiske reflekterende redegørelse giver en anerkendelse af, at der er forskellige lovtyper i Moseloven, om end de er blandet i de konkrete tekster.

159. Henrik Tronier, "Virkeligheden som fortolkningsresultat", i Mogens Müller og John Strange (red.), *Det gamle Testamente i jødedom og kristendom*, (København: Museum Tusulanums Forlag 1993), 177.

160. Oscar Skarsaune, *Inkarnasjonen, myte eller faktum?*, (Oslo: Lunde 1999), 41-71.

161. Martin Luther, "Fortale til Det gamle Testamente" i *Luthers Skrifter i Udvalg*, Bind III, (Århus: Aros 1980), 13-29.

162. Mogens Müller gengiver korrekt, at der er tre slags love i Luthers redegørelse (Mogens Müller, *Kirken, teologien og Det gamle Testamente: En personlig rejse i receptionshistorien*, (København: Eksistensen 2019), 15-26).

163. Luther, "Fortale til Det gamle Testamente", 21.

Sammenfatning

Sammenfattende drøftelse

Moseloven er relevant for den teologiske etik. Løgstrups afvisning af en kristen etik er uholdbar, og da en teologisk etik må basere sig på Skriften som norma normans, må både GT og NT inddrages i udfoldelsen af en kristen etik. Ganske vist er kristen etik mere en blot bibelsk etik, men en bibelsk etik må være basis for en kristen teologisk etik, når denne skal tage stilling til samtidens etiske udfordringer.

Det er umuligt at læse NT uden at se, hvor meget stof fra GT, der enten citeres eller hentydes til eller på anden måde er forudsat. GT er indvævet i NT, og i NT afvises anomien/antinomismen. Der er en frelseshistorisk kontinuitet mellem GT og NT, selv om der også er diskontinuitet på en række forhold, der var før og efter de frelsesbegivenheder, som evangelieteksterne beretter om. Denne spænding mellem kontinuitet og diskontinuitet udgør en interessant hermeneutisk udfordring.

Guds lov er udtryk for noget i Guds væsen. Gud er kærlighed, og det udmøntes i godhed, sandhed og retfærdighed. Gud er også hellig, og derfor reagerer Gud med vrede overfor ondskab, løgn og uretfærdighed. Guds lov er ånd og derfor ontologisk bestemt. Det er på den baggrund, at man skal se både omvendelsesbefalingen og hellighedsbefalingen i de bibelske tekster.

Det er en interessant observation, som folkene i oldkirken bag skriftet *Didascalia Apostolorum* gør opmærksom på, nemlig forskellen på lovgivningen før og efter Israels afgudsdyrkelse med guldkalven. Lovgivningen på Sinai, 2 Mos 19-31, er primær og oprindelig, mens lovgivningen fra 2 Mos 32 og frem er givet for overtrædelsernes skyld. Der er mange etiske love, der appliceres i juridiske regler. Men der er også detaljerede ceremonilove og renhedsforskrifter. Det er en sympatisk tanke, at kristne kun er forpligtet på den oprindelige lovgivning, men den holder ikke. Kristne mennesker er nemlig ikke syndfrie, og kristne mennesker lever ej heller i en syndfri verden, men må derimod tænke og handle i realistiske baner.

Gennem tiden har der været mange forsøg på at hævde, at kristne er færdige med Guds lov, når de tror på evangeliet om Jesus Kristus. Flere eksempler på problematisk bibeltolkning, som tenderer imod antinomisme, er trukket frem. Nøglen til forståelsen ligger i Rom 8:3-4, at loven har en dobbelt opfyldelse, dels i Jesu korsdød og dels i de troendes liv i Ånden. Når kristne er fri fra lovens forbandelse og fri fra forestillingen om selv at opfylde loven for at vinde frelse, så kan loven opfyldes i de kristne.

Nicolai Winther-Nielsens indvending imod opdelingen af Moseloven i etiske, juridiske og ceremonielle love er drøftet. Hans argument er, at man ikke kan adskille lovtyperne, for de er sammenvævet i teksterne i Mosebøgerne. Det er rigtigt, at aspekterne fra de forskellige lovtyper i en række tilfælde er sammenvævet i teksterne. Men set fra en NT synsvinkel, så er de juridiske love ophævet, ceremonilovene og renhedsforskrifterne er opfyldt og de etiske love består. Det er derfor vigtigt at tænke helbibelsk. Der er således gode pædagogiske grunde til at fastholde opdelingen i lovtyper, da den vil hjælpe læseren til at forstå og analysere teksterne i Moseloven.

Diskussionen, om Moseloven er relevant i den teologiske etik, blev helt igennem afvist af Løgstrup, hvorimod N.H. Sørensen tog den bibelteologiske udfordring op. Bag denne diskussion ligger nogle voldsomme ytringer af Luther, som var afvisende til Moselovens betydning i den teologiske etik. Enkelte af disse ytringer er citeret med tilslutning af N.O. Rasmussen og Jørgen Sejergaard. Luther, Rasmussen og Sejergaard vil dog fastholde De ti Bud i modsætning til Løgstrup. Men

relationen mellem Moseloven og De ti Bud er brudt, når man afviser, at Moseloven har betydning for kristne. Det er i Moseloven, at vi har adgang til De ti Bud. Mogens Müllers nedvurdering af GT og dermed også af Moseloven forekommer selvmodsigende, fordi han ser mange sammenhænge mellem GT og NT, men han drager den forkerte slutning af dette, fordi han mener, at der er forskellige gudsbilleder i GT og NT.

Interessant er imidlertid, at Luther i sin principielle redegørelse for Moseloven i 1523 skitserer, at der er juridiske, ceremonielle og etiske love i Moseloven. Det er et synspunkt, som han fra 1525 gør op med i den ophedede polemik imod sine modstandere. Det gør dog ikke den reflekterede redegørelse fra 1523 mindre interessant, da den er godt begrundet.

Hos Luther finder man, at Moseloven har en typologisk tolkning. Den peger på Kristus. Moseloven har også en symbolsk tolkning, der lærer os noget om troens liv. Disse finder man også bekræftet i NT. Der er også den normative tolkning af Moseloven, som man finder velbegrundet NT, hvor Jesus og apostlene bekræfter og stadfæster de etiske love.

Konklusion

Den teologiske etik må have hele Bibelen – både GT og NT – som sin norma normans. Store dele af NT er enten direkte citater fra GT eller indirekte hentydninger, som forudsætter stof fra GT. De, som mener, at Moseloven ikke angår kristne, eller at GT er en efterladt æggeskal, tager fejl. Det giver nemlig problemer i forhold til de dybereliggende sammenhænge mellem GT og NT, som er værdifulde for at forstå indholdet i NT. Det er en forsimpning, hvis ikke der reflekteres over, hvad der videreføres fra GT til NT, og hvad der kun havde betydning i GT.

Når det gælder den teologiske etik, er det nødvendigt at se NTs tre tolkninger af Moseloven; typologisk, symbolsk og normativ. Sondringen mellem etiske love, juridiske love, ceremonilove og renhedsforskrifter er en pædagogisk hjælp til at forstå de mange bud i Moseloven. Denne sondring er begrundet i NT, og derfor er bibelteologisk arbejde vigtigt for den teologiske etik.